

»SUOMEN KIELEN
SUURIN RIKKAUS
JA IHANIN OMINAISUUS»
ELIAS LÖNNROTIN
JOHTO-OPPIA

rtikkelini esittelee Elias Lönnrotin johto-opillisia näkemyksiä erityisesti hänen kahden painamattoman käsikirjoituksensa kautta. Samalla se käsittelee yleisemminkin johto-opillisten käsitysten kehitystä suomen kielen tutkimuksessa. Taus-taksi selvitän joitain sellaisia johto-opin tutkimustradition käsitteitä, jotka auttavat Lönnrotin johto-opillisten näkemysten määrittelyssä, ja esittelen johto-opin paikkaa kieliopin kuvauksissa alkaen vanhoista kielioppeista, joilla tarkoitan tässä ennen 1800-luvun puoliväliä kirjoitettuja kielioppeja. Aika yksityiskohtaista Lönnrotin käsikirjoitusten esittelyä pohjustan vielä esittelemällä johto-opillista keskustelua sinä aikana, jolta Lönnrotin käsi-kirjoitukset ovat. Käsikirjoitusten kuvaamisen jälkeen luon katsauksen siihen, kuinka johto-oppi on esitetty Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassa. Päätösluvussa kokoan yhteen aineiston pohjalta tekemäni päätelmät siitä, miten Lönnrot käsitti johtamisen ja sen paikan kieliopissa.¹

¹ Kiitän Kaisa Häkkistä, Tapani Lehtistä ja Taru Nordlundia arvokkaista artikkeliani koskevista kommenteis-ta.

JOHDON SUHTEESTA KIELIOPPIIN JA LEKSIKKOON

Uusia sanoja tarvitaan aika ajoin sekä pysyvään leksikkoon että tilapäisiin kielenkäyttötilanteisiin. Suomen kielessä johtaminen on yksi tavallisimmista keinoista tuottaa uusia sanoja. Johto-oppi ei kuitenkaan tutki vain keinoja muodostaa uusia sanoja vaan tarjoaa mahdollisuuksia myös vakiintuneiden ja läpinäkyvämmien² sanojen analyysiin.

Leksikon asemaa on pidetty kieliopin kuvauksissa usein ongelmallisena, ja tätä kautta myös johdosten paikka on toisinaan noussut keskustelun aiheeksi (esim. Fleischer 1975 [1969]: 19–30; Koski 1978: 103; Kangasmaa-Minn 1982: 43; Bybee 1985: 81–107; Räisänen 1988: 16–20; Kytömäki 1991a, 1992: 1–6). Johtamisesta on pohdittu esimerkiksi seuraavanlaisia seikkoja: Onko derivaatio puhtaasti leksikon sisäinen prosessi, vai voidaan sitä kuvata myös kielioppisäännöin? Voiko sanalle osoittaa sen derivaatioparadigman? Millaisia johdoksia sanakirjoissa pitäisi mainita?

Vanhoissa suomen kieliopissa kuvattiin sananmuodostusta (ks. Koivumäki 1990), ja myös Setälän (1898) ja Penttilän (1957) kielioppien sanaopit sisältävät johto-opin ja sanojen yhdistämisen eli kuvauksen siitä sananmuodostuksen alueesta, joka perinteisesti on katsottu suomen kielen rakenteelle ominaiseksi. Uudemmissa kieliteorioissa sananmuodostuksen paikka kieliopissa kuitenkin kyseenalaistettiin³. Esimerkiksi Chomskyn generatiivinen kielioppiteoria piti aluksi kaikkia kielen sääntöjä kielioppiin kuuluvina ja määritteli leksikon poikkeusluetteloksi; johdosten produktiivisuus toi kuitenkin ristiriitoja tällaiseen tulkintaan (esim. Chomsky 1965: 184–187). Sananmuodostusta tutkinut germanisti Wolfgang Fleischer (1975: 28) taas ehdotti sananmuodostusoppia itsenäiseksi leksikologian ja kieliopin välimaastossa sijaitsevaksi tieteenhaaraksi. 1980-luvulla voitti alaa käsitys, että myös leksikossa voi olla sääntöjä. Keskeisiksi nousivat produktiivisuuden ja leksi-kaalistumisen käsitteet, ja leksikon ja kieliopin raja alkoi hämärtyä. Monimorfista sanaa ei enää pidetty leksikkoon kuuluvana, jos se oli rakenteeltaan ja semantiikaltaan läpinäkyvä eli merkityksen pystyi päättelemään osien kautta. Räisänen (1988: 14–16) mukaan erityisesti silloin, kun sananmuodostus palvelee syntaktisten suhteiden ilmaisemista (esim. *korkea* ← *korkeus*, *luottaa* ← *luottamus*) tai kun on kyse tilapäismuodosteista (esimerkiksi mainoksessa voi olla »*kenkäkevät kukkeinmillaan*»), johdokset ja yhdyssanat liittyvät kiinteästi kontekstiin ja ovat esimerkkejä elävästä produktiivisuudesta. Näin tuotetut lekseemit eivät siis ole irrallisia, muistinvaraisia yksiköjä, vaan ne tuotetaan kieliopillisesti kuten taivutusmuodotkin.

Bybee (1985: 108) sijoittaakin yhdistämisen, johtamisen ja taivuttamisen samalle jatkumolle (ks. myös Dressler 1987: 6). Johtamisen ja taivuttamisen suhdetta kieliopissa ovat tutkineet myös muiden muassa Kytömäki (1977: 69–72), Bauer (1983: 22–34, 39–41) ja Panagl (1987: 134–136), joka käsittelee muun muassa derivaatioilmiöiden muuttumista taivutusmorfologian ilmiöiksi, sekä Fleischer ja Barz (1992: 4–5). Myös Laakso (1990: 9–12) pohtii derivaation ja taivutusmorfologian eroja sekä johdosten epäsäännöllisyydestä

² Vakiintuneita ja läpinäkyvämmiä johdoksia voidaan nimittää myös idiomaattistuneiksi johdoksiksi (esim. *Kieli* ja sen kieliopit s. 219).

³ Iso suomen kielioppi (2004) nostaa sananmuodostuksen taas keskeiseksi osaksi kielioppia: 1600-sivuisesta kieliopista sananmuodostuksen osuus on noin 350 sivua.

johtuvia kuvausvaikeuksia; Räisäsen (1986) viitaten hän muistuttaa, että leksikko ja derivaatiojärjestelmä limittyvät usein puhujien kielitajussa.

Derivaation ja taivutuksen suhteita voidaan ainakin diakronisesta näkökulmasta kuvata kieliopillistumisen avulla (esimerkiksi jotkin taivutussuffikit voidaan osoittaa alkuaan johtosuffikkeiksi, ks. esim. Lehtinen 1983, 1984; Koivisto 1995; Laakso 2000: 106), mutta olisiko mahdollista luopua kokonaan derivaation ja taivutuksen rajanvedosta⁴? Esimerkiksi verbien taivutusparadigmaankin kuuluvat nomininjohtimet *-minen*, *-nUt* ja *-vA* voivat liittyä kaikkiin verbeihin ja rinnastuvat siten taivutukseen. Johtamisen ja taivuttamisen rajanvedosta kokonaan luopuminen olisi kuitenkin liiallista yksinkertaistamista, koska funktionaaliset erot ovat joka tapauksessa olemassa: taivuttamalla ei tehdä uusia sanoja, johtamalla tehdään. Taivutussuffiksi ei siis koskaan muuta sanan perusmerkitystä, vaan ilmaisee ainoastaan sanan syntaktisen aseman. Sen sijaan johdin voi antaa sanalle olennaisen merkityslisän. Johdinsuffikseja voikin lisätä kantasanaan periaatteessa rajattomasti, kun taas keskenään samaan kategoriaan kuuluvista taivutussuffikkeista voi samassa sanamuodossa esiintyä vain yksi. Myös produktiivisuuden asteet erottavat johtamisen taivuttamisesta; sanoille voi osoittaa taivutusparadigman, mutta johtoparadigman osoittaminen käy vaikeaksi. Koska raja on kuitenkin aika hämärä, johtamisen luokittelusta erityisesti sanastolliseksi ilmiöksi pitäisi päästä ja nähdä johtaminen, kuten taivutuskin, vahvasti kieliopillisena ilmiönä. Erilaisten ilmiöiden kuvaamisessa viime aikoina yleistynyt jatkumo-ajattelu sopii tähänkin tapaukseen.

Leksikografiassa on toki tehtävä rajauksia, kun pohditaan, millaiset monimorfeemiset johdokset sanakirjoissa pitää mainita. Rajanvetoa on tehty johdosten vakiintuneisuuden mukaan. On kuitenkin nähty hyväksi esittää sanakirjoissa myös vakiintumattomia, läpinäkyviä johdoksia. Kytömäen (1991a: 22–25) mukaan esimerkiksi Suomen kielen perussanakirjan johdoksista osa on mukana lähinnä muistuttamassa kielen rakennemahdollisuuksista: ne toimivat malleina edistämässä johdostyyppin käyttöä. On kuitenkin muistettava, että produktiivisinkin keinoin muodostetut, läpinäkyvät johdokset ovat usein jossain määrin vakiintuneita ja siten vain näennäisesti läpinäkyviä. Valmiista johdoksista on usein helppo erottaa morfeemit ja tunnistaa niiden funktiot — johdoksia muodostettaessa ei tiettyyn morfologiseen rakenteeseen päätyminen ole kuitenkaan ollut selvää tai automaattista, koska vaihtoehtoja on tavallisesti useita (vrt. esim. *ajuri* ~ *ajaja*). Jokin vaihtoehtoista on kuitenkin ehkä kaikkein odotuksenmukaisin, ja valinta on sen, joka uuden sanan ottaa käyttöön. Lopullisen valinnan tekee kuitenkin kieliyhteisö.

Vanhoissa sanakirjoissa on mainittu paljon läpinäkyviä johdoksia, jotka eivät tietävästi ole olleet vakiintuneita eli leksikaalistuneita. Esimerkiksi Renvall (1826), Helenius (1838) ja Europaeus (1852–1853) mainitsevat sanakirjoissaan tällaisia johdoksia omina hakusanoinaan; lisäksi Helenius luettelee sopivia johtimia kantasanojen yhteydessä. Lönnrot avustajineen luutteli sanakirjassaan (1867–1880) hakusanojen yhteydessä useita läpinäkyviä johdoksia (esim. *heruttaa* 'lypsää', *heruttaja*, *heruttamaton*, *heruttaminen*, *heruttava*, *heruttavainen*, *heruttavaisuus*, *herututtaa*) ja hakusanoina esiintyvien johdosten yhteydessä niiden kantasanan (esim. *heruke* ← *heruttaa*; *herutin* ← *heruttaa*). Kytömäen

⁴ Tätä on pohtinut esimerkiksi Laakso (2004).

(1992: 91–97, 115) mukaan jo Renvallin sanakirjasta ja kieliopista (1840) välittyy jonkinasteinen käsitys derivaation produktiivisuudesta, mutta Lönnrotin käsitys johtamisen säännönmukaisuudesta ja kieliopillisuudesta tulee esiin vielä selvemmin.

Vanhoissa kieliopissa johtaminen on esitetty johtimittain esimerkkisanoilla havainnollistaen. Esimerkkijohdokset ovat yleensä läpinäkyviä, produktiivisin johtimin muodostettuja; opaakkistuneisiin, vanhoihin johdoksiin ei oteta kantaa. Vaittinen (2003: 178) arvelee, että vanhoihin johto-oppeihin on valikoitunut tällaisia aineksia muun muassa siksi, että johto-opillinen tietämys on ollut vähäistä ja huomio on kiinnittynyt usein toistuviin johdostyyppeihin. Tavallista on, että vanhoissa kieliopissa mainitaan erikseen nominin ja verbinjohtimet ja jotain johdinten merkityksistä. Latinan kielioppi on vaikuttanut paljon vanhojen kielioppien johto-oppiin; esimerkiksi Petraeus löysi suomen johdoslajit etsimällä suomalaiset vastineet latinan verbijohdoksille (Vihonen 1999: 235). Latinan mallia noudatettiin jossain määrin aina 1800-luvun kielioppeihin asti. Esimerkiksi Eurénin (1846) mielestä von Beckerin kielioppi (1824) noudatti liiaksi latinan kieliopin kaavaa, ja sen jälkeenkin ilmestyneet oppikirjat olivat hänestä vanhentuneita jo ilmestyessään. Eurénin olikin omassa kieliopissaan tarkoitus poistaa tämä epäkohta ja korostaa kielen erityislaatua. (Ks. Stark 1968: 75; Herlin ja Seppänen 2003: 193–194.)

Sittemmin sanakirjoissa on mainittu lähinnä vakiintuneet johdokset. Kytömäen (1991a: 17) mukaan »sanakirja kertoo kieliyhenteisön sopimuksista, joten siihen ei oteta potentiaalisia sanoja». 1900-luvun kielioppikuvauksissa taas on päädytty johdosten kuvaamiseen ja luokitteluun johdinten produktiivisuuden mukaan. Juuri ilmestynyt Iso suomen kielioppi ryhmittelee johdokset johdosmaisuuksien perusteella selviin johdoksiin, hämäriin⁵ tai mahdollisiin johdoksiin ja ei-johdoksiin (s. 173–175). Johdostyyppien kuvaamisen yhteydessä Iso suomen kielioppi (s. 198–295) mainitsee myös eri johdostyyppien edustamien sanahahmojen tarjoamia analogisia sananmuodostusmalleja, niin sanottuja muotteja, joihin kuuluu tila vartaloainekselle ja sanavartalon loppu, joka usein hahmottuu suffiksiksi. Tällaisen muotin mukainen sana voi olla muukin kuin läpinäkyvä, kantasanallinen johdos: myös lainasanat voivat olla muotin mukaisia. (Iso suomen kielioppi s. 172–173.) Räisäsén (1978: 339, 1979: 176) mainitsema mallisanajohto on lähellä tällaista muotien mukaan johtamista. Muotti on kuitenkin mallisanaa laajempi ja abstraktimpi käsite; mallisanajohdossa malleina toimivat konkreettiset sanat. Muotti-ilmausta on johtamisen yhteydessä käyttänyt aiemmin ainakin Länsimäki (1988: 230).

Leksikaalistumisesta ja produktiivisuudesta on kirjoitettu monenlaista; erityisesti 1970-luvulla ne olivat useiden tutkijoiden kiinnostuksen kohteena (esim. Fleischer 1975 [1969]; Zemska ja 1973; Guilbert 1975; Lehtinen 1976; Rintala 1978; Aronoff 1979; Hakulinen ja Karlsson 1979; Häkkinen 1981; Koski 1981; myöhemmin esim. Fleischer ja Barz 1992 ja Bauer 2001). Bauer (2001: 99) määrittelee produktiivisuuden morfologisena prosessina »mahdollisuudeksi toistettavien, ei-omaperäisten morfologisten seipiteiden muodostamiseen». Muunlainen sananmuodostus on hänen mukaansa omaperäisyydessään jonkinlaista käsityötä (Bauer 1983: 239), ja sitä hän päätyy (Bauer 2001: 62–71) nimittämään

⁵ Tämä ei sinänsä ole uutta; jo Ahlqvist (1877: 35–37, 59–71) ryhmitteli nominien »johtomuotoja» selviin ja hämäriin.

kreatiivisuudeksi antaen näin uuden merkityksen tälle usein produktiivisuuden synonyyminä käytetylle termille. Bauerin mukaan kreatiivisuus tuottaa paljon uusia muotoja mutta ilman produktiivisuuden säännönmukaisuutta. Bauerin kreatiivisuus on lähellä Fleischerin (1975: 71) aktiivisuutta, jolla tämä tarkoittaa lekseimin ominaisuutta toimia johdosten ja yhdyssanarakenteiden perustana ja uusien mallien aineksina (ks. myös Fleischer ja Barz 1992: 60). Bauer (2001: 17–18) ei kuitenkaan hyväksy Fleischerin ajatusta, että frekvenssi olisi yksi aktiivisuutta yleisestä produktiivisuudesta erottava tekijä, vaan korostaa (esim. 2001: 65), että kreatiivisuuteen ei kuulu produktiivisuuden säännönmukaisuus — kreatiivisuutta ovat paremminkin luovat ja omaperäiset mutta kuitenkin epäproduktiiviset tavat tuottaa uusia sanoja. Hän liittää produktiivisuuden siis niin sanottuun syntaktiseen tavanomaisuuteen, kun taas kreatiivisuus vaatii enemmän omaperäisyyttä.

Lönnotin uudissanoja käsittelevässä väitöskirjatyössäni olen joutunut pohtimaan johdosten asemaa kieliopissa muun muassa kuvatessani sanaston vierasvaikutteita. Kun sana käännetään, ei kysymyksessä ole käänntöslainan muodostaminen vaan vastineen poimiminen kohdekielen leksikosta; kuitenkin johdosta käännettäessä muodostetaan samalla uusi sana (ellei johdos sitten jo esiinny vakiintuneena kohdekielessä), ja on siis oikeastaan kyse käänntöslainan teosta. On helppo pitää termiä *väänneliäs* (< rts. *klängande*, *slingrande*) käänntöslainana (joskaan ei ihan tarkkana), koska se harvinaisen johdinaineksen takia vaikuttaa uudismuodosteelta eikä ole selvää, että juuri se on ruotsinkielisen termin käänntösvastine. Hankalampaa on väittää termejä *hattumainen* (< rts. *hättelik*) ja *nuokkuva* (< lat. *nutans*) käänntöslainoiksi, koska sanat ovat johdostyyppien produktiivisuuden takia selvästi kielen potentiaalisia sanoja ja selvemmin vieraskielisten termien käänntösvastineita⁶. Ongelman *käänntöslaina*-termin käyttöön aiheuttaa se, että termi on muodostettu sellaisessa teoreettisessa kehityksessä, jossa sana, joko johtamaton perussana tai johdos, on ajateltu kielen pienimmäksi yksiköksi (ks. esim. Häkkinen 1983: 33). Kääntämisen taas on ajateltu sana sanalta eteneväksi prosessiksi ja yhdyssanat on ajateltu tällaisista perusyksiköistä muodostetuiksi sana sanalta käänntötyiksi kokonaisuuksiksi. Nykyään, kun kielen pienimmäksi merkitykselliseksi yksiköksi katsotaan morfeemi, ei siis enää sana, voitaisiin kai myös vieraan mallin mukaan morfeemi morfeemilta muodostettuja johdoksia nimittää käänntöslainoiksi (ks. myös Häkkinen 1990: 269).

Käsittelen tässä artikkelissa johtosuhteita jonkinasteisena kantasanan tai kantasana-aineksen ja johdinaineksen liittona ja lasken erityistapauksetkin tämän yksinkertaistuksen joukkoon kuuluviksi. Johtamista kuvaavat oivasti sen erikoistapauksina pidetyt takaperoisjohto, jossa monimorfeemisesta muodosteesta abstrahoidaan kuviteltu peruskantasana, ja niin sanottu korrelaatiojohto, jossa johtoprosessissa noudatetaan jonkin tutun johdosketjun mallia. Räisänen (1978: 329) mainitsee esimerkkinä takaperoisjohdoksista muiden muassa sanat *tiēna* (← *tiēnata*) ja *hoksa* (← *hoksata*) ja johdosketjujen välisistä korrelaatioista⁷ esimerkiksi ketjut *jyräjää* : *jyrisee* : *jyristää* : *jyrinä* : *jyry* ja *humajaa* : *humisee* : *humistaa* : *humina* : *humu*. Käytännössä uusien sanojen johtoon vaikuttavat useinkin monet mallisanat eli kokonainen johdostyyppi (ks. Kytömäki 1991a: 9).

⁶ Kaikissa on kuitenkin nähdäkseni kyse käänntöslainoista, vaikkakin eriasteisista (ks. Pitkänen 2004).

⁷ Räisänen ei tarkoita korrelaatiojohdolla samaa kuin esim. Ruong (1943), Erkki Itkonen (1966: 244) ja Lehinen (1979: 244–246; 1993).

Johtamalla voidaan tehdä kokonaan uusia lekseemejä tai tilanteeseen sopivia muodosteita lauseita muodostettaessa. Germanistit erottavat nämä jo sananmuodostustapaa kuvaavilla termeillään *Wortschöpfung* ja *Wortbildung* (ks. esim. Schippan 1992: 107–108). Molemmissa on kysymys uuden sanan muodostamisesta siinä mielessä, että kuulija tavallisesti tunnistaa uutuuden uutuudeksi (esim. Bauer 1983: 42). Kun sanoja johdetaan säännönmukaisesti produktiivisten johdinten avulla, muodosteet eivät kuitenkaan välttämättä tunnu uusilta: ne kuuluvat kielen potentiaaliseen sanastoon ja siinä mielessä ovat olemassa myös kielenkäyttäjän leksikossa, vaikkeivät olisikaan koskaan aikaisemmin toteutuneet käytössä. Kielenkäyttäjä voi muodostaa sanan aina uudelleen kieliopin avulla, eikä sen tarvitse jäädä muistettavaan, pysyvään leksikkoon. (Ks. esim. Zemskaja 1973 Lehtisen 1974: 307 mukaan.) Olemassa olevat leksikaalistuneet johdokset siis motivoivat uusia samoin periaattein muodostettuja johdoksia, niin että samalla tavalla muodostetut ennen esiintymättömätkin johdokset voidaan ymmärtää (ks. Kytömäki 1991a: 22–25). Tällaisissa tapauksissa kuulija myös ymmärtää uuden muodosteen merkityksen; sen sijaan sanaston tietoisessa kehittäelyssä uudet lekseemit vaativat yleensä jonkinlaisia merkitysmääritelmiä.

Tilapäismuodosteet syntyvät usein tilanteissa, joissa tarvittavaa sanaa ei ole tai sitä ei muisteta. Tällöin kielenpuhujia muodostaa uuden sanan kielitajunsa perusteella — mallien tai kieliopin mukaisesti. Lasten kielessä tällaiset muodosteet ovat tavallisia (esim. *nyrkittää* 'lyödä nyrkillä', *soutimet* 'airot'); kuulija ymmärtää keksityn sanan oman kielitajunsa ja sanan esiintymiskontekstin perusteella. Tällaista johtamista voi verrata taituttamiseen, ja siitä onkin käytetty nimityksiä syntaktinen, automaattinen tai sääntöperäinen derivaatio (Koski 1978; Rintala 1978; Karlsson 1983). Silloin, kun sanoja johdetaan päämääränä uuden muodosteen vakiinnuttaminen, on puhuttu vastaavasti leksikaalisesta derivoinnista. Kuten sanottu, kieliopillisuuden ja leksikaalisuuden välille ei voi kuitenkaan vetää selvää rajaa. Usein ilmiöt ovat päällekkäisiä, eikä ole epätavallista, että myös leksikaalisessa sananmuodostuksessa hyödynnetään produktiivisia johtomalleja. Termien käyttö auttaa kuitenkin johtoprosessien analysoinnissa.

KESKUSTELUA KIELIOPISTA JA JOHTO-OPIN ASEMASTA 1800-LUVUN PUOLIVÄLISSÄ

Lönnrot suunnitteli kirjoittavansa suomen kieliopin, jota häneltä oli pyydetty, mutta ei koskaan ehtinyt suunnitelmaansa toteuttaa. Aikeet näkyvät hänen kirjeenvaihdossaan erityisesti vuosina 1837–1846. (Majamaa 1991: 532.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Lönnrotiana-kokoelmassa eli Lönnrotilta jääneissä käsikirjoituksissa on monenlaisia kieliopillisia kirjoitelmia. Ne on kirjoitettu enimmältä osin ruotsiksi. Esimerkiksi Grammatikalia Fennica I. Suomen Kielosote (Lna 97) sisältää muun muassa laajan yleisesityksen äänne- ja taivutusopista ja on laajempi kuin Suomi-sarjassa julkaistut kielioppia koskevat artikkelit *Bidrag till Finska Språkets Grammatik* (1841–1842) ja *Om Finska Ordspråk och Gåtor* (1841; Majamaa 1991: 536). Lisäksi käsikirjoituksissa on esimerkkejä sijojen käytöstä, persoonattomista verbeistä, objektista ja subjektista (Lna 104), johto-opillisia kirjoituksia, aineskokoelma ja johtotalukoita (Lna 102, 103 ja 106) sekä käsikirjoitus onomatopoeetikasta suomen kielessä (Lna 126).

▷

Johto-oppia Lönnrot tarkastelee käsikirjoituksissaan Suomen kielen johto-opin aineksia (Lna 102) ja Suomen kielen johto-oppia (Lna 103) sekä ilmeisesti sanakirjaa varten tehdyissä johtotaulukoissa (Lna 103 ja 106) ja Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassaan. Käsikirjoitusten ikää ei tiedetä, mutta Lönnrot viittaa niissä muun muassa Collanin (1847) ja Eurénin (1849) kielioppeihin, joten ne ovat ainakin niitä myöhempiä (Lna 103: 13; Lna 103 II: 18). Kirjeessään August Ahlqvistille kesäkuussa 1855 Lönnrot kertoo miettivänsä johto-oppia: »Kesätyökseni olen ottanut selittää suomen kielen sanajohto-opin, jonka kanssa paraillaan kulutan päiväni» (Majamaa 1990: 355). Ilmeisesti nämä johto-opilliset käsikirjoitukset ovat siis tuolloin, 1850-luvun puolivälissä tehtyjä; ainakaan käsialan perusteella tehtävä iänmääritys ei olisi ristiriidassa sen kanssa (ks. esim. Anttila 1931: 233). Lönnrot on kuitenkin tätä ennen tarkastellut johto-oppia pitkään, sillä esimerkiksi ensimmäisessä kielitieteellisessä julkaisussaan *Diminutiver i Finskan* (Lönnrot 1834) hän käsittelee deminutiivijohtimia suomen murteissa, ja kirjoitelmassaan *Bidrag till Finska Språkets Grammatik* hän arvostelee von Beckerin kielioppia muun muassa siksi, että siitä puuttuu sananjohto-oppi (Lönnrot 1841b: 12).

Myös Daniel Europaeus otti jo 1840-luvulla monipuolisesti kantaa johto-opillisiin kysymyksiin. Hän toi näkemyksiään esiin erityisesti sanomalehti Suomettaressa, jonka perustajiin hän kuului. Lehtikirjoituksissaan hän kiinnitti usein huomiota uudismuodosteisiin, joita tuona aikana seipitettiin. Hänen mukaansa uudissanat ovat kirjakielen »pahin seka», koska niitä tehdessä ei ole aina otettu huomioon muun muassa johto-opillisia sääntöjä. Hän kehottaakin tutkimaan johto-oppia keräämällä sanakirjoista kaikki sanat johtimittain, »että nähtäisiin kuinka kieli vielä löytyivistä sekä kadonneistakin juurista on sanansa saanut, mikä yhteinen ja päämerkitys niillä on, jos ja kuinka ne jakautuvat pienempiin jakoihin j.n.e.» Hän muistuttaa vielä, että tässä työssä auttanevat myös lapin sanakirjat, paikannimien tutkiminen ja murteissa käytetyt johtotavat: »Näillä ja jos muillakin avuilla ja keinoilla saataisiin jo välttävä Johto-oppi, jo ennen kuin Tohtor Lönnrotin Sanakirja⁸ kerkeääkään valmiiksi.» Johto-opin tutkimista hän perustelee vielä seuraavasti: »Kuinka erinomaisen tarpeellinen tällainen johto-oppi on, mahtaa jokainen arvata⁹, nähdessä kuinka moni pahasti johdettu sana juuri kuin pyytää kuoleuttaa’ ne säännöt, joita vasten se on rikkonut, kuin toisin päin oikein tapahtunut johto kohta vir’ottaa’ koskevan sa säännön juuri kuin verekseltänsä eleille. Kirjakielessä pitää oleman virkeä henki kaimin puolin. Uudissanoja ei pidä’ tehtämän ainoastansa toiskielisen sanan kääntämällä Suomeksi, mutta pitää enemmän asiaa tarkoitettaman, niin että sana vastaa sanottavansa niin tarkoin kuin mahdollista on.» Hänen kirjoituksestaan käy myös ilmi, ettei hän pidä säännönmukaisesti johdettuja uusia sanoja uudissanoina: »Uudissanojen teko onkin kaikille Suomeksi kirjoittajaille pahimpia haittoja, siis olisi johto-oppi heille erinomaiseksi helpotukseksi ja pääsisivät kohta paljoo paremmalle jal’alle.» (Europaeus 1847.) Kirjees-

⁸ Kirjoittaessaan sanakirjan isolla alkukirjaimella Europaeus tarkoittanee Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaista Sanakirjaa (vrt. Väitinen 2003: 176). Lönnrotin Ruotsin, Suomen ja Saksan Tulkki ilmestyi vuoden 1847 lopussa (Anttila 1935: 9), ja kirjeessään Lönnrotille toukokuussa 1847 Europaeus nimittää sitä »Tulkiksi». Joulukuussa 1847 ja tammikuussa 1848 Europaus puhuu taas Sanakirjasta — suuren sanakirjatyon Lönnrot oli aloittanut jo 1840-luvulla, joskin se keskeytyi syksyllä 1847 lähes puoleksitoista vuosikymmeneksi (Anttila 1935: 14).

⁹ Europaeus merkitsee jäännöslopuketta ja k:n heikkoa astetta heittomerkillä.

sään Lönnrotille tammikuussa 1848 Europaeus kirjoittaa vielä: »Kaikki uudissanat pitäisi Sanakirjassa niiksi merkittämän, ettei joku johto-oppia tutkiessansa tulisi joltakulta sellaiselta vietellyksi» (Niemi 1905: 93).

Lönnrot avusti Fabian Collania kieliopin teossa: hän antoi työhön omat aineksensa ja korjasi käsikirjoituksen (Anttila 1931: 379; 1935: 200). Lainatuissa aineksissa ei ole kysymys tässä artikkelissa jo mainitusta käsikirjoituksesta Suomen kielen johto-oppia, vaan aikaisemmasta käsikirjoituksesta Grammatikaliska anteckningar (Lna 98; Anttila 1935: 394). Europaeus arvosteli Collanin kieliopin Suomettaressa (Europaeus 1848) ja kiitteli sitä aikaisempia kielioppeja suuremmista johto-opillisista ansioista. Samalla Europaeus täydensi Collanin kuvausta: hän teki tarkennuksia erityisesti nomininjohtimiin ja kommentoi useita muitakin johto-opillisia kysymyksiä. (Ks. Vaittinen 2003: 182–194.) Lönnrot kirjoitti Europaeuksen arvostelusta Collanille 19.3.1848: »Suometar on ruvennut kielioppiasi tutkimaan, mutta on muutamissa asioissa itse väärässä, josta sitte saamme puhua, kun tapaamme toinen toisemme.» (Majamaa 1990: 284.) Collanin kielioppi on siis Lönnrotin tarkistama, mutta ilmeisesti ainakin osa Lönnrotin johto-opillisista käsikirjoituksista on tehty sitä myöhemmin.

SUOMEN KIELEN JOHTO-OPPIA LÖNNROTIN MUKAAN

Kaksiosainen kirjoitelma Suomen kielen johto-oppia¹⁰ (Lna 103) keskittyy nomininjohtimiin. Yhteensä sivuja on 26 + 18, joiden lisäksi mukana on viisi johtotaulukkoa. Majamaa (1991: 537) arvelee, että kirjoitus on tehty joko luentoja tai sanakirjaa varten; Anttila pitää sitä ristiriitaisesti toisaalta luentomateriaalina (1935: 187–188), jolloin sen valmistumisen ajankohta sijoittuisi Lönnrotin professorivuosiin 1853–1862, toisaalta Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan aikaisena muistiinpanona 1860- ja 1870-luvun vaihteesta (mts. 261). Kuten edellä jo tuli ilmi, itse arvelen kirjoituksen olevan 1850-luvun puolivälistä. Siinä olevia johtotaulukkoja on nähtävästi käytetty ja muokattu myöhemmin sanakirjan tekovaiheessa, tai sitten käsikirjoitukseen liitetyt johtotaulukot on yksinkertaisesti tehty myöhemmin. Sanakirjan esipuheessa oleva johtamista kuvaava osuus, josta kerron jäljempänä, poikkeaa joka tapauksessa monilta osin kyseisen kirjoitelman kuvauksesta.

Lönnrotin mukaan sananjohto on kielen suuri rikkaus, koska se mahdollistaa uusien sanojen muodostamisen ja pienenpien vivahteiden ilmaisemisen (Lna 103: 1). Hän puhuu myös laajemmin sananmuodostuksesta: »Oikeastaan sananmuodostuksesta on peräisin suomen kielen suurin rikkaus ja siksi se on nähtävä kielen ihanimpana ominaisuutena. Sen ansiosta voidaan ilmaista esimerkiksi monia verbimerkityksiä vähäisten muutosten ja vaihteluiden avulla, joita vaikkapa ruotsissa ja muissa kielissä joko ei voi lainkaan ilmaista tai pitää ilmaista erityisillä adverbilla, esimerkiksi *viskoo*, *viskaa*, *viskaisee*, *viskaltaa*, *viskelee*, *viskaelee*, *viskoksii*, *viskottaa*, *viskauttaa*, *viskouu*, *viskoutuu*, *viskaantuu*, *viskauu*, *viskautuu*, *viskauntaa*, *viskoikse*, *viskoiksee*, *viskaisuttaa*, *viskaisuttelee*, *viskaisuttelehtaa*, *viskelyttää* jne.» (Lna 103 II: 9; suomennos K. P.)

¹⁰ Olen jakanut käsikirjoituksen selvyuden vuoksi merkinnöissani Lna 103:een ja Lna 103 II:een.

Vaikka lähteekin liikkeelle sananmuodostuksesta, Lönnrot ei käsittele johto-oppia erityisesti sanaston kasvattamisen näkökulmasta. Hänen esimerkkijohdoksensa ovat vanhoja, leksikaalistuneita johdoksia, ja ryhmittelyn ohella hän keskittyy niiden alkuperän ja merkityksen tarkasteluun. Tällainen kielihistoriallinen johtamisen tarkastelu on poikkeuksellista verrattuna aikaisempien kielioppien johto-opin esityksiin — Lönnrot esimerkiksi kuvailee tarkasti yksivokaalisten nomininjohdinten (-A, -e, i, -O, -U) ominaisuuksia, joita aikaisemmat kieliopit ovat maininneet vain vähän jos ollenkaan. Sananmuodostuksen mainitseminen tällaisten esimerkkien yhteydessä kertoo siitä, että Lönnrot ei näe produktiivisten ja epäproduktiivisten johdinten eroa; hän joko aidosti näkee tai haluaa nähdä diakronian myös synkroniassa. Lähestymistapa kertoo ajan hengestä: kielihistoria oli nousussa kaikkialla kielentutkimuksessa.

Leksikaalistuneiden johdosten alkuperää selvittäessään Lönnrot tiedostaa, että vanhojen johdosten alkuperää on toisinaan mahdoton selvittää muun muassa vartalovokaalin häviämisen takia (Lna 103: 1). Siitä huolimatta hän esittää useita rohkeita etymologioita, kaiketi päähänpätkähdyksiä, esimerkiksi: »*Ahma* on kai näin supistamalla muotoiltu sanasta (*ahuma* l.) *ahama*, jonka perussana on ollut (*ahu* l.) *aha* 'ahkera'. Samasta perussanasta (*aha*) ovat: *ahdas*, *ahde*, *ahkera*, *ahjo*, *ahku* 'tiivis tuhka', *ahne*, *ahto* 'meren jumala', *ahva* 'kova tuuli', *ahven*.» (Suomennos K. P.) Tällaiset yhdistelmät heijastavat ilmiselvästi Lönnrotin omaksumaa mutta hänen aikanaan yleensä jo väistymässä ollutta etymologista ajattelua, jonka juuret ovat indoeuropeistiikassa. Samansuuntaista etymologointia edustaa myös Otto Donnerin laatima suomalais-ugrialaisten kielten etymologinen sanakirja (1874–1888). (Ks. esim. Korhonen 1986: 100.)

iO- ja *liAs*-johdinten yhteydessä Lönnrot mainitsee erikseen sanavaraston kartuttamisen mahdollisuuden; muut johtimet esitetään enimmäkseen vakiintuneiden esimerkkisanojen avulla, joista Lönnrot pyrkii osoittamaan kantasana-aineksen. Johdostyyppien käsitelyn yhteydessä Lönnrot mainitsee usein, esiintyykö johdin myös virossa ja lapissa. Sen lisäksi, että hän kertoo, millaisiin kantoihin johtimet voivat liittyä, hän kertoo myös, millaisia merkityksiä niillä on ja millaisia merkityksiä niiden avulla johdetuilla sanoilla on.

Lna 103:ssa Lönnrot esittää nomininjohdintista seuraavat: -A¹¹ (esim. *kähjä* ← *kähi-see*; *pakka* < *packe*; *kampa* < *kamm*), -e (*ape*, *hylje*, *kaste*, *made*), -i (esim. *musti*, vrt. *musta*; *muisti*, vrt. *muisto*), -O (*emo*, *perho*; *anto* ← *antaa*; *huuto* ← *huutaa*; *neuvo* ← *neuvoo*), -U (*haukku*, *hyöty*, *kasvu*, *niitty*, *pöly*), -iO (*haapio* ← *haapa*; *houkkio* ← *houkka*; *halkio* ← *halki*; *joukkio* ← *joukko*; *hirviö* ← *hirveä*; *heittiö* ← *heittää*; *suosio* ← *suosi/suositsi*; *ansio* ← *ansaa/ansaitsee*). (Lna 103: 3–6; Lna 103 II: 14.) Näiden lisäksi hän käsittelee johdinta -s, jonka yhteydessä mainitsee useita s:ään loppuvia johtimia (Lna 103: 10–19), ja ohittaa johtimet -*hkO*, -*htAvA*, -*in*, -*inen*, -*intimA*, -*isA*, -*ke*, -*kkA*, -*kki*, -*kkO*, -*lA*, -*lAinen*, -*l*, -*lle*, -*li*, -*llinen*, -*lo*, -*mA*, -*mAinen*, -*minen*, -*mOinen*, -*mO*, -*n*, -*ne*, -*nA*, -*nAinen*, -*nne*, -*nta*, -*ntO*, -*nkA*, -*nki*, -*ppe*, -*ppi*, -*r*, -*re*, -*ri*, -*rA*, -*ru* ja -*stA* lyhyin maininnoin niiden merkityksestä tai käytöstä. (Lna 103: 19–23.)

¹¹ Lönnrot ei esitä johtimista yleensä etu- ja takavokaalisia allomorfeja vaan merkitsee johtimet aina takavokaalisina, vaikka tarkoittaakin molempia varianteja. Tässä artikkelissa myöhemminkin esiintyvät isot kirjaimet ovat siis minun lisäämiäni.

Lönnrot esittää muun muassa *a*:han ja *ä*:hän päättyvien kaksitavuisien sanojen merkityksiä ja pyrkii osoittamaan, mitkä sanoista ovat alkuperäisiä. Sanat nimittävät hänen mukaansa muun muassa a) elollisia asioita (*ahma, akka, emä, härkä, isä*), b) konkreettisia tai abstrakteja asioita (*aura, evä, ihra; aika, hinta, ikä*), c) ominaisuutta ja laatua (*arka, hyvä, märkä, vanha*) ja d) toimintaa ja tilannetta (*kahna, murha, turma*) (Lna 103 II: 9). Alkuperäisiä ovat Lönnrotin mukaan muun muassa kolmi- ja nelikirjaimiset *emä, isä, kala, muta, osa, paha* ja *tapa*, kun taas esimerkiksi *aika, ohja, poika, sauna, suoja, voima* ja *ämmä* ovat syntyneet osittain toisista kantasanoista. Edellisille hän mainitsee kantasanoiksi omaan tapaansa rohkeasti sanat *ajaa, ohi, puo, savu, suvi, voi ja emä*. Heti perään hän kuitenkin mainitsee, että kielen kehityksen aikana tapahtuneita muutoksia ei voi aina tietää ja etymologisessa rikkiviisaudessa eksiysiin joutuminen uhkaa jatkuvasti. (Lna 103 II: 10.) Lönnrot mainitsee myös, että osa kaksitavuisista *a*-loppuisista sanoista on lainattuja (esim. *hana, juhla, kampa, kartta*) (Lna 103 II: 11). Hän (esim. Lna 103: 3) käsittelee kuitenkin kieleen mukautettuja lainasanoja (esim. *kappa, kartta, pakka, piiska, rulla, rysiä, tiima; kampa, kauppa, markka, panta, ruuma, santa, vaaka, aluna, haarniska, sirkilä*) suomalaisista kantasanoista johdettujen sanojen yhteydessä ja näyttää näin rinnastavan toisiinsa lainasanojen loppuvokaalin kieleen mukauttamisen ja johtamisen.

Ryhmitellessään kaksitavuisia *a*:han ja *ä*:hän päättyviä sanoja Lönnrot mieltää sanan ensimmäisen vokaalin jälkeisen osan päätteeksi tai johtimeksi: »Ändelserna för detta slags härledningsord äro dels enkla, – – dels sammansatta.» Näin hän mainitsee *A*:han päättyvien johdosten päätteeksi yksiosaisiksi nimeämänsä sananloput *ha, ja, ka, kka, la, ma, na, pa, ppa, ra, sa, ta, tta* ja *va* sekä yhteensä 99 niin sanottua moniosaista johdosta. Näitä moniosaisia ovat muiden muassa *lha* (*jylhä, sulha*), *nha* (*inha, vanha*), *rha* (*harha, murha, tarha*), *rja* (*harja, orja*), *lka* (*jalka, malka, olka*), *nka* (*hanka, kenkä, tynkä*), *rpa* (*arpa, turpa, virpa*), *rsma* (*horsma*), *rtta* (*hurttu*). (Lna 103 II: 12–13.)

Useista johtimista Lönnrot kertoo, millaisiin kantasanoihin johdinainekset voivat liittyä. Esimerkiksi *iO*-johdosten kantasanat ovat joko a) kaksitavuisia *A*-loppuisia substantiiveja (*häntä, panta, rauta*), b) kaksitavuisia *A*-loppuisia adjektiiveja (*houkka, hupa, marta*), c) kaksitavuisia *i*-loppuisia sanoja (*aarni, auki, halki, poikki, umpi*), d) kaksitavuisia *o*-loppuisia nomineja (*joukko, maito, patto, pönttö*), e) kaksitavuisia *iA*- tai *eA*-loppuisia adjektiiveja (*hirveä, kiinteä, röykeä*), f) kaksitavuisia *A*-loppuisia verbejä (*heitää, hoitaa, kääntää, naittaa*), g) kaksitavuisia *i*-loppuisia verbejä (3. pers., *hankkii, hurvii, häirii, nauttii*) tai h) kaksitavuisia supistumaverbejä (jotka on usein johdettu kaksitavuisista *A*-loppuisista substantiiveista tai adjektiiveista: esim. *ansaa, haaskaa, perkaa*). (Lna 103: 5–6.) Lisäksi hän huomauttaa, että useissa *iO*-johdoksissa alkuperäistä kantaa on vain vähän jäljellä, ja muistuttaa taas, että jotkin sanoista voivat myös olla lainattuja (Lna 103: 7).

Lönnrot siis kehottaa rikastuttamaan kieltä *iO*-johdoksilla, joten johdostyyppi ei ilmeisesti ole ollut hänen aikanaan kovin frekventti. Hänen mukaansa muodosteita ei kuitenkaan saisi nimittää uudissanoiksi, koska ne voidaan johtaa kielioppisäännöin. Niitä ei myöskään tarvitse hänen mukaansa mainita sanakirjoissa: »Det vore till och med orätt att kalla sådana ord nybildade, ty om ock icke i ordboken upptagna, finnas de dock till enligt härledningslagarna.» Näin Lönnrot viittaa kielessä olevaan potentiaaliseen sanastoon kokonaista vuosisataa ennen kuin siitä alettiin kielitieteessä yleisesti puhua (esim. Zems-kaja 1973). Koska tällaiset muodosteet siis tulevat kielenpuhujien kieliopista, niillä ei pidä

sanakirjoja täyttää. Uudissanojen muodostajia Lönnrot kuitenkin muistuttaa säännön-mukaisuudesta: johtimen merkityksen tulee sopia kantasanaan. Hän ottaa erikseen kan-taa *lukio*-johdoksen onnistuneisuuteen ja ehdottaa paremmaksi muodosteeksi sanaa *lu-kiola*, joka viittaa selvästi paikkaan, kun taas *lukio* viittaa hänen mukaansa ihmiseen (sa-naan *lukia* 'lukija'; vrt. *heittiö* ← *heittää*; *lukio* ← *lukea*). (Lna 103: 7.) Toisessa kohdas-sa käsikirjoitusta hän kuitenkin korostaa, että *io*-johtimen ominaisuudet ovat yleensä yk-silöllisiä suhteessa kantasanan merkitykseen, ja nimenomaan siksi tätä johdinta kannat-taisi käyttää hyväksi sananmuodostuksessa (Lna 103 II: 7).

s-johtimet Lönnrot jakaa taivutuksen mukaan kolmeen osaan (*-s/ha, hi, ho: lammas, allas, ahdas, antias, vuotias, auttelias, utelias, käteliäs, huolelias, kyläjäs, Enonsaarias, hartiakas, asukas; -s/kse: ainas, alus, kannas, imys* ← *imee, tunnus* ← *tuntee, hämmen-nys; -s/nte: kolmas, neljäs*) ja mainitsee käsittelyn yhteydessä useita näihin ryhmiin kuu-luvia johtimia: *-as, -ias, -lias, -jas, -kas, -las, -mas, -nas, -sas, -tas, -vas, -jes, -les, -nes, -res, -tes, -hus, -kus, -lus, -llus, -mus, -mys, -nnus, -ntus, -rrus, -stus, -us*. (Lna 103: 10–19.) Edellisistä useat ovat itse asiassa saman johtimen toteutumia joko toisen johdinainek-sen tai eri kantasanojen yhteydessä. Lönnrot näyttää siis mieltäneen myös toisen johdin-aineksen ja johtimen edellä esiintyvän alun perin kantasanaan kuuluneen äänteen¹² uu-teen johtimeen kuuluvaksi ja pitäneen näitä yhdysperäisiä tai sekundaareja variantteja eril-lisinä johtimina.

Lönnrot esittää esimerkiksi, että *liAs*-johtimen *l* on lohjennut 3-tavuisten frekventatiiviverbien *iAs*-johdoksista, joita ovat muiden muassa *auttelias, haastelias, kohtelias* ja *utelias*. Näin muodostunut johdin voi Lönnrotin mukaan liittyä myös nominikantasanaan: *huolelias, kieleliäs, käteliäs*. Lönnrot mainitsee, että sanastoa voidaan kartuttaa tällä joh-timella, joka merkitsee samaa kuin ruotsin *-aktig* ja *-sam*. (Lna 103: 12.) Aikaisemmissa kieliopeissa *liAs*-johdinta ei ole esitetty. Esimerkiksi Collan (1847: 138) mainitsee *-as, -äs*-tyyppiin kuuluvaksi verbistä *puhelen* johdetun adjektiivin *puhelias*. Ahlqvistin (1877: 8) mukaan *JA*-johtimen toisintomuotoa *-jAs*, joka hänen mukaansa syntyy päätteen *-ha* (nominatiivissa *-s*) liittämisestä tekijännimeen, käytetään enimmäkseen frekventatiivi-verbeissä, mutta myös esimerkiksi *valtijas, kauppias*-tyyppisissä sanoissa. Genetz (1881: 16) mainitsee, että tekijännimijohtimen *-jA* toisinto on adjektiiviseksi muuttunut *-jas*, jol-la on muodostettu sanat *utelijas, antelijas* ja (*kuolijas*): *kuolijaana*. Hämäläinen (1883: 109–110) mainitsee *As*-johtimen esittelyn yhteydessä, että sillä muodostetaan adjektiive-ja frekventatiiviverbeistä, joiden sidevokaali muuttuu päätteen edessä *i*:ksi, esimerkiksi *antelias, puhelias, työteliäs*. Hän huomauttaa vielä, että useaan johdokseen ei ole olemas-sa frekventatiivista kantasanaa, vaan se täytyy vain olettaa, esimerkiksi sanoihin *onne-lias, armelias*. Hakulinen (1979: 164) toteaa murteellisen denominaalisen *liAs*-johdos-tyypin (esim. *kuormelias, tyvelias*) olevan sellaisten deverbaalisten *iAs*-johdosten ana-logiaa, joiden kantavartalo on (*e*)*l*-loppuinen (esim. *antelias*). Hän mainitsee kuitenkin näiden ja deverbaalisten *iAs*-johdosten, jotka on muodostettu frekventatiiviverbeistä joh-dettujen verbien mallin mukaan (esim. *armelias, avulias, kekseliäs, unelias*), välisen ra-jan epämääräiseksi (Hakulinen 1979: 202).

¹² Tällaisia Koski (1982: 40–42) nimittää satelliiteiksi.

Denominaalinen nomininjohdin *-jAs* on mainittu itämurteiseksi; se liittyy paikkaan tai paikannimeen ja nimittää siellä asuvaa ihmistä tai kansaa, esimerkiksi *kyläjäs*, *saunajas*, *Enonsaarias* (Lna 103: 12). *-mAs* on esitetty *mAinen*-johtimen lyhennelmäksi, esimerkiksi *kaljamas*, *koiramamas*, *poikamas*, *äijämäs* (Lna 103: 15). Mielenkiintoinen johdin *-intimA* (*emintimä*, *tyttärintimä*) on selitetty naimisiinmenon kautta syntyneen sukulaisuussuhteen merkitsijäksi. Lönnrotin mukaan johdin on sama kuin vepsän sanoissa *emin-dam*, *isindam*, *tydrindam*, jotka merkitsevät äiti-, isä- ja tytärpuolta. (Lna 103: 21.) Ahlqvist (1877: 16) mainitsee johtimen esiintyvän myös vatjassa, esimerkiksi sanoissa *emintimä* ja *izintimä*. Näiden lisäksi johtimet *-ppi* (esim. *anoppi*, *siirappi*, *sinappi*), *-n* (esim. *ahven*, *höyhen*, *ruumen*) ja *-r* (esim. *askar*, *huhmar*, *manner*) on mainittu Lna 103:ssa, mutta niitä ei ole tarkemmin selitetty. Lönnrotin mainitsemista *ppi*-johdoksista esimerkiksi *siirappi* ja *sinappi* ovat lainaa (SKES), kun taas *anoppia* pidetään ikivanhana omaperäisenä sanana (esim. Häkkinen 2004: 55).

LÖNNROTIN JOHTOTULUKOT JA JOHDOSKOKOELMA

Johtotaulukoissa ja käsikirjoituksessa Suomen kielen johto-opin aineksia (Lna 102) on käsitelty myös verbinjohtimia. Lönnrotiana 102 on 136 sivua pitkä kokoelma sanoja, jotka on ryhmitelty johdinaineksen mukaan. Erilaisia johdostyyppäjä siinä on mainittu yhteensä 114, ja näiden lisäksi on vielä yhdysjohdoksia. Esimerkkisanoja vihkossa on kaikkiaan noin 3 700. Eniten esimerkkijohdoksia on mainittu johtimista *-e'* (117), *-in* (96), *-inen* (92), *-itsee* (67), *-kAs* (60), *-kkA* (77), *-kki* (56), *-kkO* (101), *-lA* (75), *-llinen* (66), *-lO* (56), *-nA* (84), *-O* (105), *-Os* (51), *-rA* (55), *-stAA* (131), *-U* (183), *-Us* (145), *-UU* (62) ja *-UUs* (102). Näin Lönnrot vastasi Europaeuksen vaatimukseen suurista aineistokokoelmista, ja kuten Europaeuksen (1847) kirjoituksista myös Lönnrotin johto-opista kirjoittamista teksteistä välittyy ajatus, että säännönmukaisesti johtamalla tuotetut sanat eivät ole varsinaisia uudissanvoja.

Suomen kielen johto-oppia -kirjoituksen (Lna 103) yhteydessä on viisi johtotaulukoa, joista kolme on hyvin samanlaista ja yksi niistä, eniten poikkeava, on yliviivattu. Kaksi muuta näyttävät näiden taulukoiden aineksilta ja selventävät niitä esimerkein. Lna 106 sisältää yhden aivan vastaavan taulukon; siinä vain on johtimet ryhmitelty verbin- ja nomininjohdimiksi, kun Lna 103:n taulukoissa ryhmittely on tehty sen mukaan, onko kantasana verbi vai nomini. Johtotaulukot on tehty selvemmin sanakirjaa ajatellen kuin aiemmin tehdyt aineskokoelma (Lna 102) ja Lna 103:n tekstiosuus — selvää on, että ainakin osa johtotaulukosta on tehty sanakirjan kokoamisen yhteydessä. Ikolan (1929) mukaan Lönnrot antoi sanakirjatyöhön johtotaulukon ensimmäisen kerran vuonna 1867. Hän antoi Wareliukselle kirjeitse tarkkoja ohjeita johdinluettelon käytöstä ja kehitti luetteloa työn edetessä. Wareliuksen kanssa hän keskusteli kirjeitse muun muassa johdostyyppien nimeämisestä, ja lähetti tälle uusitun version johtotaulukosta vuonna 1868. Esimerkiksi *lO*- ja *kkO*-johtimet oli ensin nimetty samaksi s. loci -tyypiksi, mutta Warelius ehdotti, että *kkO*-johtimesta käytettäisiin eri nimitystä. Keskustelun tuloksena Lönnrot lisäsi taulukoonsa s. collect. -tyypin. (Ikola 1929: 11–12.)

Lna 106:n johtotaulukon yhteydessä on mainittu myös esimerkkisanoja (ks. kuva). Lisäksi Lna 106 sisältää yhden sivun, johon on vain keräilty johtimia, ja sivun johdinten

▷

latinankielisiä nimiä esimerkkeineen. Tämän lisäksi yhdellä sivulla esitetään nominijohdos-
ten taipumista genetiivissä ja verbijohdosten preesensissä.

Nomines af verber.		konstr.
a.	ja	s. pers. jainen (25) – jain – jo
b.	ma	s. perf. mainen (25) – mo – moinen
c.	maten	a. neg. ttomasti – ttomeus
d.	minen	s. ger.
e.	mus	s. abs. musta
f.	nut	a. 2. act.
g.	o	s. abs.
h.	u	s. abs.
i.	us	s. abs. uusta
k.	va	a. act. vasti – vampi – vin
l.	vainen	a. infens. vaisesti – vaisempi – vaisin – vaisuus
m.	lma	s. perf. spe. lmainen (25) – lmo – lmainen – lmeus
n.	nta l. onto	s. abs. nnainen (25) – nnos – nti (hos 2. tolv.)
c.	tava	a. 1. pass. vasti – vainen – vaisesti – vaisuus
μ.	tu	a. 1. pass. tuinen

Q.	kohista, mökiistä, kilistä, huumista, inistä, rapista, narista, ritistä, haviista	a.	antaja, tutkija, menia, askarotsia.
R.	tarvita, ansaita, iloita.	c.	olemus, kantamus, huiraus, liehakoit, semus l. liehakoimus.
S.	hyväkyyä, tiukkoa, oudokkoa.	f.	naanut, oppinut, kuollut, mennyt, kadonnut, purnut (ursp. kuolenut, mone-nyt, katoanut, puresnut).
T.	sammaltaa, hangaltaa, lemmeltää.	g, h.	ajo, peso l. pesu, kälkaisu, ottele l. ottele, leikkoo l. leikkuu.
U.	siementää, siementää, vanhentaa.	i.	liehaku, järähys, tuormelus, tuormellus, vaellus, parannus, kujertus, yritys, kaunistus, paineannus, leikkaus.
V.	aiivita, vastiivita, itarvita, hoiperovita.		
X.	kujertaa, idartaa, hoiperovita, ahdistaa, kannustaa, herrastaa.		
Y.	höllöttää, huiputtaa, hölpättää; aido- taa, pörrittää, lumittaa, sannoittaa		

SKS/KIA

Kuva. Yksityiskohta Lönnotin johtotaulukosta (Lna 106).

Seuraavassa esittelen, millaisen kokonaiskuvan Lönnot hahmottelee johto-opista johtotaulukoidensa avulla. Taulukoissa on numeroitu 75 eri johdostyyppiä, jotka sisältävät kaikkine variantteineen yhteensä 144 eri johdinta. Verbijohdosten yhteydessä on merkille pantavaa, että Lönnotin verbinjohtimiksi katsomiin aineksiin sisältyy säännöllisesti myös A-infinitiivin tunnus (esim. *-aista*, *-ella*, *-ksia*, *-ttaa*). Tyypit on nimetty latinan kieliopin mukaisesti. Johdostyyppien yhteydessä on mainittu vielä sekundaareja johdoksia, jotka voi muodostaa yhdistämällä useita johtimia toisiinsa. Mainitsemani esimerkit olen ottanut itse johtotaulukoista, ensisijaisesti Lna 103:n yhteydessä olevista taulukoista ja tarvittaessa Lna 106:sta. Kaikista johdostyypeistä ei kuitenkaan ole esimerkkejä johtotaulukoiden yhteydessä; niihin olen ottanut esimerkit Lna 102:sta, joka on hyvin laaja esimerkkisanaluettelo. Tässä mainitsen sen antamista esimerkeistä vain murto-osan.

I VERBIJOHDOKSET

A. Deverbaaleja¹³1. *aista* – v. subit.

Lna 103: *potkaista* ← *potkia*, *tempaista* ← *temmata*, *reväistä* ← *repiä*; Lna 106 myös *kysäistä* ← *kysyä*, *tempaista* ← *tempoa*.

2. *ella* – v. freqv.

Lna 103: *annella* ← *antaa*, *kysellä* ← *kysyä*, *kumarrella* ← *kumartaa*, *niitellä* ← *niittää*. Yhdessä Lna 103:n esimerkkiluettelossa mainitaan erikseen **ella*, **illa* (*kehräellä*, *kehräillä* ← *kehrätä*; *kokoella*, *kokoilla* ← *koota*; *leiskuella*, *leiskuilla* ← *leiskua*; *neuvoella*, *neuvoilla* ← *neuvoa*). Lna 106:n taulukossa taas molemmankaltaisia esimerkkejä on esitetty samassa kohdassa.

3. *ksia* – v. dim.

Lna 106: *anneksia*, *pureksia*, *vieroksia*.

4. *ttaa* – v. fact.

Lna 103: *kannattaa* ← *kantaa*, *kylvettää* ← *kylpeä*, *surettaa*; Lna 106:ssa myös *kanattuttaa*, *kylvetyttää*, *survotuttaa*.

B. Joko deverbaaleja tai denominaaleja

1. *ahtaa* – v. mom.

Lna 103: *järkättää* ← *järkkyä*, *katsahtaa* ← *katsoa*, *naurahtaa* ← *nauraa*, *paukahtaa* ← *paukkua*, *tärättää* ← *täristä*; Lna 106:ssa myös *helättää*, *seisahtaa*.

2. *hkaa*, *skaa*, *tkaa* – v. intens.

Lna 106: *korskaa*, *pärskää*, *rytkää*, *ähkää*.

3. *ia* – v. moder.

Lna 106: *ajelehtia*, *houria*, *ryyppiä*, *töykkiä*.

4. *kkaa* – v. intens.

Lna 106: *helkkää*, *järkkää*, *kolkkää*, *morkkaa*.

5. *oa* – v. moder.

Lna 103: *tempoa* ← *temmata*, *viskoa* ← *viskata*; Lna 106: *haukkoa*, *katkoa*, *tempoa*, *virkkoa*.

6. *ua* – v. subj.

Lna 103: *ahdistua* ← *ahdistaa*, *heikentyä* ← *heikentää*, *kaatua* ← *kaataa*; Lna 106: *ajelehtua*, *kaatua*, *liikahtua*, *parantua*, *mataloitua*, *mataloittua*, *rytkyä*, *ähkyä*.

7. *untua*, *ntua* – v. illat.

Lna 103: **untua* tai **ntua*: *lisäyntyä*, *lisääntyä* ← *lisätä*; *hajountua*, *hajoontua* ← *hajota*, *loukkaantua*; Lna 106: *ilmauntua/ilmaantua*, *lisäyntyä/lisääntyä*, *kokountua/kokoontua*.

8. *uta*, *utua* – v. med.

Lna 103: **uta* tai **utua*: *antautua*, *antautua* ← *antaa*, *lisäytä*, *lisäytyä* ← *lisätä*, *tekeytä*, *tekeytyä* ← *tehdä*, *lupautua*; Lna 106: *ilmautua/ilmautua*, *muuttautua*, *muuttautua*, *tekeytä/tekeytyä*.

¹³ A:lla, B:llä ja C:llä erottelemani alaotsikot ovat Lna 103:n johtotaulukoissa Verbalia, Verbonominalia ja Nominalia; Lna 106:ssa Verber af andra verber, Verber af dels verber dels nominer, Verber af nominer, Nominer af verber, Nominer af dels verber dels nominer ja Nominer af andra nominer.

C. Denominaaleja

1. **a, ta** – v. prim.
Lna 106: *kantaa, lukea, seisoa, leikata, pudota*.
 2. **ehtaa** – v. imit.
Lna 106: *huppelehtaa, loikerehtaa, teikarehtaa*.
 3. **eta** prees. **enen** – v. comp.
Lna 106: *enetä, lähetä, pimetä, syvetä, vanheta*.
 4. **ista, ajaa** – v. onom.
Lna 106:sta johdin *ajaa* puuttuu; Lna 106:n esimerkit: *havista, humista, inistä, kilistä, kohista, mökistä, rapista, narista, ritistä*.
 5. **ita** prees. **itsen** – v. rel.
Lna 106: *ansaita, iloita, tarvita*.
 6. **ksua** – v. cens.
Lna 106: *hyväksyä, liioksua, oudoksua, paheksua, pitkäksyä*.
 7. **ltaa** – v. simil./instr.
Lna 106: *sammaltaa, hangaltaa, temmeltää*.
 8. **ntaa** – v. fact.
Lna 103 (nimeää tyypin myös v. imit.): *hoikentaa* ← *hoiketa*, *vähentää* ← *vähetä*; Lna 106: *paimentaa, siementää, vanhentaa*.
 9. **oita** – v. oper.
Lna 103: *asioita* ← *asia*; *käppyröitä* ← *käppyrä*, *tollakoita* ← *tollakka*; Lna 106: *asioita, hoiperoita, itarointa, vartioita*.
 10. **rtaa** – v. imit.
Lna 106: *hoipertaa, idartaa, kujertaa*.
 11. **staa** – v. rel.
Lna 106: *ahdistaa, harrastaa, kannustaa*.
 12. **ttaa** – v. imit./instrukt.
Lna 103 v. imit.: *aidattaa, hupsuttaa* ← *hupsu*, *hölpättää* ← *hölppä*, *piirittää, pöllöttää* ← *pöllö*, *myrkyttää*; Lna 106 instr.: *aisottaa, raudottaa*.
- Lna 103:n esimerkeissä esiintyy myös v. translat. **istua**: *metsistyä* ← *metsä*, *mielistyä* ← *mieli*.

II NOMINIJOHDOKSET JA JOITAIN ADVERBIJOHDOKSIA

A. Deverbaaleja

1. **ja** – s. pers.
Lna 103: *etsijä* ← *etsiä*, *lupaaaja* ← *luvata*, *soittaja* ← *soittaa*; e-vartalosisilla verbeillä **ia**: *lukia* ← *lukea*, *tarvitsia* ← *tarvita*, *käveliä* ← *kävellä*.
2. **ma** – s. perf.
Lna 103: *antama* ← *antaa*, *pesemä* ← *pestä*, *rupeama* ← *ruveta*; Lna 106: *suoma*.
3. **maton** – a. neg.
Lna 103: *häpeämätön* ← *hävetä*, *lukematon* ← *lukea*, *tekemätön* ← *tehdä*.

4. **minen** – s. gen.
Lna 103: *lukeminen* ← *lukea*, *peseminen* ← *pestä*, *uppoaminen* ← *upota*.
5. **mus** – s. abs.
Lna 103: *kantamus* ← *kantaa*, *olemus* ← *olla*, *liehakoitsemus* ← *liehakoita*.
6. **nut, nnut** – a. 2. act.
Lna 106:sta *nnut* puuttuu; Lna 106:n esimerkkejä: *kadonnut*, *kuollut*, *mennyt*, *nainut*, *purnut*, alun perin *kato'anut*, *kuolenut*, *menenyt*, *purenut*.
7. **oo, o** – s. abs.
Lna 106:sta *oo* puuttuu; Lna 106:n esimerkit: *ajo*, *leikkoo*, *peso*, *ottelo*.
8. **u, uu** – s. abs.
Lna 106:sta *uu* puuttuu; Lna 106:n esimerkit: *leikkuu*, *katkaisu*, *ottelu*, *pesu*.
9. **us** – s. abs.
Lna 103: *järähdys* ← *järähtää*, *kumarrus* ← *kumartaa*, *leikkaus* ← *leikata*, *parannus* ← *parantaa*, *vaellus* ← *vaeltaa*, *yritys* ← *yrittää*; Lna 106: *järähys*, *kaunistus*, *kujerus*, *leikkaus*, *liikahus*, *parannus*, *turmelus*, *vaellus*, *yritys*.
10. **va** – a. 1. act.
Lna 102: *astuva*.
11. **vainen** – a. intens.
Lna 103: *anovainen* ← *anoa*, *huutavainen* ← *huutaa*, *hyöriväinen* ← *hyöriä*.
12. **lma** – s. perf. syne.
Lna 106: *annelma*, *kannelma*, *kokoelma*, *laskelma*, *muistelma*.
13. **nta, nto** – s. abs.
Lna 103: *otanta*, *otanto* ← *ottaa*, *tulenta*, *tulento* ← *tulla*; Lna 106: *kehräätä*, *-ntö*.
14. **ttava (tava)** – a. 1. pass.
Lna 106:sta *ttava* puuttuu; Lna 106:n esimerkit: *annettava*, *arvattava*, *juostava*, *luultava*, *pantava*, *suotava*, *surtava*, *tehtävä*.
15. **ttu (tu)** – a. 2. pass.
Lna 106:sta *ttu* puuttuu; Lna 106:n esimerkit: *annettu*, *arvattu*, *juostu*, *luultu*, *pantu*, *suotu*, *surtu*, *tehty*.

B. Joko deverbaaleja tai denominaaleja

1. **ari, uri** – ei selitetty
Lna 102: *uri*-esimerkkejä mm. *ahturi*, *aituri*, *hyppyri*, *petturi*, *veturi*.
2. **i, o, u** – ei selitetty
Lna 106:ssa myös *e* mainittu; Lna 102: *anti*, *kasti*, *kasvi*, *lyönti*, *muisti*, *syönti*; *anto*, *arvo*, *autto*, *emo*, *himo*, *huuto*; *ajelu*, *alku*, *ampu*, *haisu*, *haju*, *luku*, *loppu*, *polku*, *surku*; *aave*, *aihe*, *haaste*, *kanne*, *kaste*, *piste*, *puute*, *voide*.
3. **io** – ei selitetty
Lna 103: *ansio*, *arvio*, *huomio*; *haapio*, *hirviö*, *häntiö*.
4. **lias** – a. fr.
Lna 103: *auttelias*, *häveliäs*, *kyseliäs*, *puhelias*, *sanelias*, *työteliäs*, *väänneliäs*; *armelias*, *onnelias*, *unelias*.
5. **ina, una** – s. abs.
Lna 103: *jyrinä*, *pauhina*; *paukkuna*, *kiljuna*.
6. **e, te, ste** – ei selitetty
Lna 106: *ote*, *kanne*, *liike*; *vahvite*; *peruste*.

▷

7. **in (isin)** – s. instr.
Lna 106: *annin, kannatin, laskin, reväisin*.
8. **ke, nne** – s. prox.
Lna 106: *aumake, haarake, silmäke; ylännne*.
9. **kko (kka, kki)** – s. collect.
Lna 106: *männikkö*.
10. **nko, nka, nki** – ei selitetty
Lna 102: *ahdinko, alanko, vahinko; lieminkä; hämminki, juominki, kulunki, syöminki*.
11. **tellen, ttain, tuksin, tusten** – adv.
Lna 106: *vastattain, vastatusten*; Lna 102: *kapottain, kynnärittäin, vastatuksin*.
12. **tti, sti** – ei selitetty
Lna 102: *ahmatti, ammatti, elätti, kasvatti; holvasti, hommasti, hummasti*.

C. Denominaaleja

1. **ea, ia, ias, las** – ei selitetty
Lna 103: *aukea, huokea, kankea; astia, kunnia, miniä; armias, laupias, talvias, vuotias; apilas, haukilas, kuhilas, maitilas, potilas, turilas*.
2. **inen, hinen** – a. rel./iness.
Lna 103: *ahteinen* ← *ahde*, *riitainen* ← *riita*, *säästöinen* ← *säästö*; Lna 106 a. iness.: *vetehinen*.
3. **la, ma, na, ra, sa** – s. loc.¹⁴
Lna 106: s. domest. *Anttila, Juhola, Mattila*; Lna 102: *juoma, selkämä; ahvena, akana, akkuna, etana; hakara, käppyrä, kypärä; sa-esimerkkejä ei ole*.
4. **lainen** – s. rel.
Lna 106: *heimolainen, uskolainen, savolainen*.
5. **le, me, ne, re, se** – ei selitetty
Lna 102: *askele, haivale, kekäle, seppäle; iljame; ehtone, ikene, jalkine, tamine; askare, liiskare, nokare, penkere; se-esimerkkejä ei ole*.
6. **li, ri, eri** – ei selitetty
Lna 106:ssa ei mainita *eri*-johdinta; Lna 102: *akseli, kesseli, naskali, remeli, rupuli; alttari, ilmari, kasari, kellari; eri-esimerkkejä ei ole*.
7. **lo, mo, no, ro, so** – s. dim.
Lna 102: *kainalo, karpalo, kohtalo, tuppelo, suppilo; ohimo, Untamo, Väinämö; au-tero, kukkaro, höperö, pallero, töllerö; koiso, nuoriso, puoliso; no-esimerkkejä ei ole*.
8. **loinen** – s. content.
Lna 106: *emoloinen, emäntälöinen, pappiloinen, tyttölöinen*.
9. **läntä (lanta)** – a. simil.
Ei esimerkkejä.
10. **mainen (moinen)** – a. simil.
Lna 103: *heinämäinen* ← *heinä*, *poikamainen* ← *poika*, *lapsimainen, pensasmainen*;
Lna 106: *haleamainen*.
11. **mus** – s. inclin.
Lna 106: *aitumus, mäkimys, metsimys*.

¹⁴ Lna 103:ssa kirjoitettu ensin s. dom., joka on myöhemmin viivattu yli ja korvattu merkinnällä s. loc.

12. **nainen** – a. essiv.
Lna 102: *aukinainen, erinäinen, harvinainen, kaksinainen, rikkinäinen*.
13. **nen** – s. a. dim.
Lna 103: a. rel. *luminen* ← *lumi*, *entinen* ← *ensi*, *tuulinen* ← *tuuli*, dim. *veikkonen* ← *veikko*, *vähänen* ← *vähä*, *lintunen* ← *lintu*, mainitaan myös, että kolmi- ja useampi-tavuisissa kannoissa johdin on **-inen**.
14. **ue (uve)** – s. sociat.
Lna 106: *linnue (linnove), nuottue, seurue*.
15. **uus, us** – s. qval.
Lna 103: *hempeys* ← *hempeä*, *kateus* ← *kade*, *laupeus* ← *laupias*, *rakkaus* ← *rakas*; edeltävän vokaalin jäljessä **-us**; Lna 102: *ahkeruus, jumaluus, kuninkuus*.
16. **va** – s. a. cop.
Lna 106: *jalkava*; Lna 102: *harava, honkava*.
17. **as, es, is, os, us** – s. spec.
Lna 102: *ahdas, armas, kielas, vuolas; aidas, emäs, harjas; ilves, veljes; aulis, nauris; jukos, katos; kyls, ystävyys, kälyys; aitaus, ammus, harjus*; Lna 103:ssa tyyppi selitetty myös merkinnällä s. transl.
18. **hko (hka)** – a. moder.
Lna 106: *isohko, pienehkö, sileähkö*.
19. **htava (ttava)** – a. imit.
Lna 106: *lapsehtava* l. *lapsettava*.
20. **ikka, ukka** – s. dim.
Lna 102:ssa *ikka*:n yhteydessä: *Annikka, kannikka; elukka, haarukka, puolukka*.
21. **kas** – a. instr.
Lna 106: *rahakas*.
22. **llainen (lloinen)** – a. simil.
Lna 102:ssa johdinten *-lainen* ja *-lloinen* yhteydessä: *ahtaallinen, huonollainen, muullainen; kivulloinen, muulloinen*.
23. **llinen** – a. adess./ s. capac.¹⁵
Lna 103: a. adess. *ajallinen* ← *aika*, *valheellinen* ← *valhe*, *suurellinen*; s. capac. *aitallinen* ← *aitta*; s. adess. *ammeellinen* ← *amme*.
24. **lma, rma, sma** – ei selitetty
Ei esimerkkejä.
25. **mpi, in** – a. compar., superl.
Ei esimerkkejä.
26. **muotoinen, tapainen** – a. s. assim.
Lna 103: *tapainen: verkon-, solmun-, sängyntapainen*.
27. **nto (nta, nti)** – s. prox.
Lna 102:ssa muutama esimerkki: *kesanto; emäntä, isäntä*.
28. **sko, ska** – ei selitetty
Lna 102: *juuriska, haarniska, leiviskä; puolisko*.
29. **sti** – adv.
Lna 103: *ahkerasti* ← *ahkera*, *hyvästi* ← *hyvä*, *kirkaasti, kahdesti*.

¹⁵ Merkintä s. capac. viitanee latinan sanaan *capacitas* 'tilavuus, tila' tai *capax, -acis* 'tilava, avara'.

30. *sto* – s. collect.
Lna 106: *männistö*.
31. *tar* – n. fem.
Lna 102: *auteretar, Etelätär, lemmetär, Päivätär*.
32. *te, ten, ti* – adv.
Lna 102: *enemmiten, joten, kuten; kaiketi, olleti, peräti*.
33. *ton* – a. car.
Lna 103: *aidaton* ← *aita*, *isännätön* ← *isäntä*, *kirveetön* ← *kirves*, *vanteeton* ← *vanne*, *rahaton*.
34. *tσα, tta, tto* – ei selitetty
Lna 102: *karitsa, maatitsa; navetta, ometta; navetto, ometto, pihatto*.
35. *usta* – ei selitetty
Lna 102: *alusta, edusta, kapusta, rinnusta, tausta, vierusta*.
36. *ut* – a. s. dim.
Lna 106: *poiijut*.

Taulukoissa kiinnittää äkkiseltään huomiota, että jotkin johdinainekset on mainittu sekä deverbaaleissa (A) että denominaaleissa (C) nominijohdoksissa, ei kuitenkaan keskimäisessä B-ryhmässä. Keskimäisessä ryhmässä onkin esitetty sekä nomini- että verbi-kantasanaan liittyvät johtimet silloin, kun ne on ymmärretty samaksi johtimeksi. Jos samanmuotoinen johdin on siis sekä A- että C-ryhmässä, Lönnrotin mukaan on kyse eri johtimista, jotka eivät ole vaihtoehtoisia. Tällaisia ovat muiden muassa *-Us* ja *-vA* (vrt. *parannus, kumarrus* ja *hempeys, rakkaus; astuva* ja *harava*). *Us*-loppuisissa onkin kyse myös alkuperältään eri johtimista, jotka taipuvat eri tavoin: *us* : *ukse* ja *us* : *ute*. Deverbaalinen *-Us* edustaa absolutum-tyyppiä, denominaalinen *-(U)Us* taas kuuluu qualitatiiviseen tyyppiin, joka tuottaa ominaisuudennimiä. Edellä esitellyssä käsikirjoituksessa (Lna 103) Lönnrot erittelikin nämä johtimet tyyppitellessään *s*-loppuisia johtimia. Denominaalinen *-vA* juontuu suomalais-ugrilaisen kantakielen **pa, *pä* -johtimesta; deverbaalista adjektiivijohdinta *-vA* taas pidetään uralilaiseen kantakieleen pohjautuvana (Lehtisalo 1936: 241–249). Vaikka denominaalinen ja deverbaalinen *-vA* ovat lopulta samaa alkuperää, ne ovat kuitenkin niin kaukana toisistaan, että Lönnrot pitää niitä eri johtimina. Samalla tavalla hän erottaa nominikantasanaan liittyvät johtimet *-nti, -ntO* ja *-ntA* vastaavista verbeihin liittyvistä. Johtotaulukon perusteella nominikantaiset proximitatis-tyypiksi nimeytyt *kesanto* ja *emäntä* on muodostettu eri johtimilla kuin verbikantaiset absolutum-tyypin *tulento* ja *otanta*.

A-ryhmän deverbaaliset *Us*- ja *vA*- sekä *nti-*, *ntO*- ja *ntA*-johdokset eroavatkin vastaavista C-ryhmän denominaaleista selvemmin kuin vaikkapa B-ryhmässä mainitut *iO*-johtimella muodostetut johdokset toisistaan. *iO*-johdokset ovat merkitykseltään aika vapaita ja siten suhteellisen samankaltaisia keskenään, liittyivätne ne sitten verbi- tai nominikantaan (esim. *ansio, heittä; haapio, hirviö*). Lönnrot itse asiassa piti mahdollisena, että deverbaaliset *iO*-johdokset olisivat alkuaan denominaalisia. Hän (Lna 103 II: 7) ottaa esimerkeiksi Eurénin kieliopissa mainitut sanat, joille on esitetty verbikannat, ja ehdottaa, että sanat olisikin johdettu yksittäisistä substantiiveista seuraavaan tapaan: *ansio* ← *ansa*, *arvio* ← *arvo*, *heittä* ← *heittä*, *häviö* ← *hävi*, *tuomio* < rts. *dom*.

Lönnrot on ryhmitellyt johtimia tyypeittäin ja pyrkinyt myös nimeämään tyyppiä lati-

naksi semantiikan perusteella. Kiintoisia ryhmiä ovat esimerkiksi nominikantaisten nominijohtimien tyypit (3) *la, ma, na, ra, sa*; (5) *le, me, ne, re, se*; (7) *lo, mo, no, ro, so* sekä (17) *as, es, is, os, us*.

Lönnrot on nimennyt johtimet *-la, -ma, -na, -ra* ja *-sa* joissain taulukoissa ensin s. domesticum -tyypiksi mutta vaihtanut tämän sitten yleisemmin paikkaa tarkoittavaan s. loc. -nimitykseen. Nimellä viitataan kuitenkin vain *la*-johdoksiin (Lna 106). Johtimet ovat samantyyppisiä, ja paitsi *sA*-johdinta, niiden uskotaan olevan alkuaan deminutiivisiä (Hakulinen 1979: 129–141). Lönnrotin esimerkeissä ei *sA*-johdoksia ole mainittu; Hakulinen (mts. 141) arveleekin johtimen olevan aivan nuori. Muut johtimet ovat vanhoja. Itse asiassa useat johdoksina pidetyt ovat lainaa lopputavuaan myöten; tällaisia ovat myös Lönnrotin esimerkeissä käyttämät germaaninen *akana* ja slaavilainen *akkuna* (esim. Hahmo 1994: 173–174, 224–225). Omana tyyppinään esitetyt johtimet *-le, -me, -ne, -re* ja *-se* liittyvät läheisesti näihin, koska ne ovat osittain konsonanttijohdinten *-l, -m, -n, -r* ja *-s* variantteja. Ainakin johtimilla *-ma, -na* ja *-ra* on konsonanttiloppuiset toisinnot *-n (-me-), -n (-ne-)* ja *-r (-re-)*. (Esim. Hakulinen 1979: 130–135.)

Lönnrot mainitsee johtimet *-lo, -mo, -no, -ro* ja *-so* deminutiivisiksi. Deminutiivisuus yhdistääkin joitain johdosesimerkkejä (esim. *suppilo, pallero*), mutta ei sovi kaikkiin. Lönnrot ei ole esittänyt esimerkkejä *no*-johtimen käytöstä; myöskään *so*-esimerkkejä ei ole esitetty johtotaulukon yhteydessä, mutta »aineeksissa» on mainittu *koiso, nuoriso* ja *puoliso*, jotka ovat kovin erilaisia kuin muut tämän tyyppin johdokset.

Kuten edellä esitellyssä käsikirjoituksessa (Lna 103), Lönnrot yhdistää s:ään loppuvat johtimet toisiinsa myös johtotaulukoissa, vaikka tyyppin *-as, -es, -is, -os, -us* yhteydessä esitetyissä esimerkeissä on sekä *s : (h)* että *s : kse* -johdoksia (*ahdas, aulis; aidas, harjus, katos, ystävyys*). Lönnrot on nimennyt tyyppin merkinnällä s. spec., joissain kohdissa myös s. transl., joka sopii *s : kse* -johdoksiin.

Johtotaulukosta puuttuu joitain johtimia, jotka Lönnrot kuitenkin mainitsee muissa kirjoituksissaan. Esimerkiksi käsikirjoituksessa Suomen kielen johto-opin aineksia (Lna 102) on esimerkkisana-aineisto esitetty aakkostettuna johtimen mukaan. Luettelossa on mainittu johtimet *-htaa, -hkuu, -jain, -nti, -oo, -ppa, -ppo, -rvo, -skua, -skelee, -stua, -ta, -taa, -ustin* ja *-vo*, joita ei mainita lainkaan johtotaulukoissa tai Lna 103:ssa. Taulukoista puuttuvat myös edellisessä luvussa esitetyt Lna 103:ssa käsitellyt johtimet *-intima, -jas, -mas* ja *-ppi*.

Lna 102:n mukaan muun muassa sanojen *alustin, emustin, harjustin, kalustin* ja *rinnustin* johdin on *-Ustin*. Johtotaulukoissa ei mainita tätä eikä muitakaan selvästi yhdysperäisiä johtimia kuten »aineeksissa» eritellyt *-htAvA* ja *-skelee*. Johtimen *-OO* yhteydessä on Lna 102:ssa mainittu epäjohdonmukaisesti verbikantaisia nomineja kuten *hakkoo, leikkoo*, kolmannen persoonan verbinmuotoja kuten *aukoo, haaroo, haukkoo* ja myös sellaisia nomineja kuin *ainoo* ja *ehtoo*. Johtimet *-ppA* ja *-ppO* sekä *-rvO* ja *-vO* taas ovat kaiketi niin harvinaisia, ettei niitä mainita taulukoissa. Lna 102:ssa on näistä johtimista vain muutama esimerkkisana: *holappa, hulappa, jäsäppä, rusappa, ulappa* ja *juoppo* sekä *kellervo, punervo, sinervö* ja *hillervo, kalervo, kantelvo*.

Käsikirjoituksen Suomen kielen johto-opin aineksia lopussa Lönnrot luettelee vielä leksikaalistuneiden taivutusmuotojen pääteaineksia ja esimerkkeinä taivutusmuotoisia adverbeja, esimerkiksi seuraavanlaisesti: **-k:** *alemma*, *tänne*, *ulomma*; **-ikse:** *muuntakse*; **-kali:** *loitokkali, sikäli, tākäli*; **-ksi:** *luoksi, taloksi*; **-lloin:** *jolloin, kulloin, muulloin*; ▷

-s: alas, edes, lähes; -ten: joten, kuten, muuten, siten ja -ti: hengeti, kaiketi, olleti, saati. Näistä kaksi viimeistä esiintyvät myös johtotaulukoissa.

JOHTO-OPPI LÖNNROTIN SANAKIRJASSA

Esittelemissäni käsikirjoituksissa johdostyyppinä on mainittu enemmän kuin myöhemmässä Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassa, jonka ensimmäisen osan (1867) alkusanoissa eri johtimia mainitaan kuutisenkymmentä. Lönnrotin sanakirjan ensimmäisen osan esipuheessa johdokset on ryhmitelty adjektiivin-, substantiivin- ja verbinjohtimittain. Joiltain osin latinankieliset tyytit ovat erilaiset kuin johtotaulukoissa.

Adjektiivinjohtimista sanakirjassa mainitaan seuraavat: *adjectivum adessivum (-llinen)*, *adverbiale (-inen, -nen, -en)*, *assimilativum (-tapainen)*, *caritivum (-ton, -tön, -toin, -töin)*, *copiae (-va, -vä)*, *essivum (-nainen, -näinen)*, *inessivum (-hinen)*, *instructivum (-kas, -käs; dim. -kainen, -käinen)*, *intensivum (-vainen, -väinen)*, *moderativum (-hko, -hkö)*, *negativum (-maton, -mätön)*, *relativum (-inen, -nen)*, *similitudinis (-mainen, -mäinen)*. Substantiivinjohtimista mainitaan *substantivum absolutum (-o, -ö, -u, -y, -us, -ys, -mus, -mys, -nta, -ntä, -nto, -ntö, -nti, -na, -nä)*, *assimilativum (-tapainen)*, *collectivum (-sto, -stö)*, *contemptivum (-loinen, -löinen)*, *diminutivum (-nen, -ut, -yt, -kka, -kkä, -lo, -lö, -sta, -stä)*, *gerundivum (-minen)*, *instructivum (-in)*, *loci (-la, -lä)*, *perfectivum (-ma, -mä)*, *personale (-ja, -jä, -ia, -iä)*, *proximativum (-ke)*, *qualitatis (-uus, -yys, *-us, *-ys)*. Verbinjohtimista mainitaan *verbum comparativum (-ta, -tä)*, *diminutivum (-ksia, -ksiä)*, *factitivum (-ttaa, -ttää, -ntaa, -ntää, -staa, -stää)*, *frequentativum (-ella, -ellä, -illa, -illä)*, *imitativum (-ttaa, -ttää, -ltaa, -ltää, -ntaa, -ntää, -rtaa, -rtää, -staa, -stää)*, *instructivum (-ttaa, -ttää, -staa, -stää)*, *medium (-uta, -ytä l. -utua, -ytyä)*, *moderativum (-ia, -iä, -oa)*, *momentaneum (-ahtaa, -ähtää)*, *subitaneum (-aista, -äistä)*, *subjectivum (-ua, -yä)*, *translativum (-stua, -styä)*. (Lönnrot 1867: V–VII.)

Sanakirjassa on mainittu *nomininjohtimet -kAinen, -nti, -nA ja -stA*, jotka eivät esiinny taulukoissa. Sanakirjasta taas puuttuvat taulukoiden esittämistä johtimista seuraavat: *deverbaaleista myös taivutussuffikseina esiintyvät -mA, -nUt, -ttAva, -ttU ja johdin -lmA*, sekä *verbeihin että nomineihin liittyvät -Ari, -Uri, -iO, -liAs, -inA, -UnA, -e, -te, -ste, -kkO, -nkO, -nkA, -nki, -tellen, -ttAin, -tuksin, -tusten, -tti, -sti* sekä *denominaaliset -eA, -iA, -iAs, -lAs, -mA, -nA, -rA, -sA, -lAinen, -le, -me, -ne, -re, -se, -li, -ri, -lAntA, -mUs, -Ue, -As, -es, -is, -Os, -Us, -htAvA, -llAinen, -lmA, -rmA, -smA, -ntO, -ntA, -skO, -skA, -sti, -tAr, -te, -ten, -ti, -tseA, -ttA, -ttO, -UstA*. Näistä useimmat ovat harvinaisia ja esiintyvät leksikaalistuneissa sanoissa.

Esimerkiksi verbinjohtimista sanakirjan johto-opin esittelyssä ei mainita *intensivum*-tyyppejä, johon kuuluviksi johtotaulukossa on mainittu niin *nomini-* kuin *verbikantaan* liittyvät johtimet *-hkaa, -staa, -tkaa ja -kkaa*. Näiden lisäksi puuttuvat *illatiivinen -UntUA* tai *-ntUA* sekä *denominaaliset primitivum*-tyyppi (*-A, -tA*), *imitativum*-tyypin *-ehtAA*-johdokset, *onomatopoeettiset -istA ja -AjAA*, *censitivum*-tyyppi (*-ksUA*) sekä *länsimurteen tyyppi (-OitA)*. Kytömäen (1991b: 104–105) mukaan sanakirjassa käytetään kuitenkin ainakin satunnaisesti myös esittelyssä mainitsemattomien johdostyyppien nimityksiä (esim. v. cens. (*pieneksyä*), v. oper. (*lääkäröitä*), v. rel. (*puoskaroita*), v. onom. (*kopista*), v. augm. (*kopajaa*) ja v. essiv. (*hekottaa*)).

Sanakirjan johto-opin esittelyssä ei siis mainita kaikkia johtotaulukon tyyppejä, vaikka johtotaulukot ja aineistokokoelma on tehty ennen sanakirjatyötä, osin ehkä sitä varten. Siinä mainitaan kuitenkin likimain kaikki produktiiviset johdostyyppit, kun taas useita epäproduktiivisia johtimia on jätetty mainitsematta. Lisäksi on jätetty mainitsematta verbien taivutusparadigmaan kuuluvat nomininjohtimet. Johdokset esiintyvät sanakirjassa tavallisesti johdostyyppin maininnan kera (esim. *emännäinen* s. dim. (*emäntä*), *emänen* s. dim. (*emä*), *emännättömyys* s. qual.); joistain taas on mainittu vain sanaluokka ja kantasana (esim. *emi* s. (*emä*), *emys* s., *emäntä* s. (*emä*), *emäläinen* s. (*emä*)). Johdosten esittäminen ei kuitenkaan ole läpi teoksen järjestelmällisesti yhdenmukainen (mikä ehkä johtuu useista kirjoittajistakin), joten kovin perusteltua selitystä käsikirjoitusten ja sanakirjan johdintaulukon eroavaisuudesta ei voi antaa. Näyttää kuitenkin siltä, että sanakirja korostaa ensisijaisesti säännöllisiä, läpinäkyviä, produktiivisesti muodostettavia johdoksia merkitsemällä hakusanan jälkeen johdostyyppin, eikä kiinnitä epäproduktiivisiin ja hämääriin johdoksiin johdostyyppinä yhtä paljon huomiota. Tällaiseen näkemykseen on päätyntä myös Kytömäki (1991b: 106), joka on tarkastellut Lönnrotin sanakirjaa verbijohdosten osalta: hänen mukaansa omaksi johdostyyppikseen erottamisen yhtenä kriteerinä on ollut produktiivisuus. Itse painottaisi läpinäkyvyyttä produktiivisuuden sijaan — vaikka kantasana on usein selvästi tunnistettavissa, Lönnrotin sanakirjassaan nimeämät johdokset eivät välttämättä ole kuitenkaan olleet produktiivisia.

Myös Kytömäki kiinnittää huomiota siihen, että johdostyyppi on mainittu erityisesti läpinäkyvissä tapauksissa: kun kantasana erottuu ja johdin on määräsäilyttävä, hakusanan johdostyyppi on nimetty. Jos taas kantasanaa ei ole pystytty määrittämään, verbiä ei ole aina tulkittu johdokseksi; erityisesti deskriptiiviverbit on usein mainittu vain verbeiksi huolimatta määräfunktiolisesta johdinaineksesta (esim. *mökelyä*, *mökistä*, *möksähtää*). (Kytömäki 1991b: 106, 109.)

KOKOAVAA TARKASTELUA LÖNNROTIN JOHTO-OPISTA

Lönnrotia on kielimiehenä arvosteltu eritoten keinotekoisien oloisista muodoista, joita esiintyy hänen käsikirjoituksissaan ja julkaisuissaan, etenkin Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassa. Toinen peruste Lönnrotin kielitieteellisten ansioiden väheksymiseen on useiden virheellisten sanaetymologioiden esittäminen. Johdosten runsaus sanakirjassa kertoo kuitenkin siitä, että Lönnrot käsitti johtamisen säännölliseksi ja kieliopilliseksi ilmiöksi; samalla se kertoo siitä, että Lönnrot avustajineen todella käytti sanakirjatyössä hyväkseen tekemiään johtotaulukoita. Etymologioiden epäonnistumisen syynä oli toisaalta se, että äännehistoriaan ja säännöllisiin äänne muutoksiin perustuvaa nuogrammaattista välineistöä ei ollut vielä käytössä, ja toisaalta se, että etymologioinnin mallina käytettiin indoeurooppalaisia juurietymologioita, joissa sanojen perusosat muodostuvat yksitavuisista juurista, eivät uralilaisille kielille tyypillisistä kaksitavuisista vartaloista.

Lönnrot halusi kotiuttaa suomen kielioppiin ja sanastoon murteissa ja sukukielissä tapaamiensa muotoja. Esimerkiksi Kalevalassa ja Kantelettaressa hän viljeli harvinaisia taivutusmuotoja, muun muassa niin sanottua modus eventivusta (esim. *suuttuneisi*, *lähteneisi*), optatiivia ja yksiköllistä instruktiivia. Näin marginaaliset muotoryhmät pääsivät myös useisiin 1800-luvun kieliopeihin. (Ks. H. Leskinen 1970: 36; J. Leskinen 1996;

▷

Nurmi 1999.) Toisaalta murteiden ja yleiskielen sekä oman kielen ja lähisukukielten rajat olivat tuon ajan kielenkäyttäjälle vielä aika hämäriä. Johtotaulukoissaan Lönnrot esittelee sellaisia johtimia, jotka tunsivat murteiden ja sukukielten perusteella mutta joita ei kukaan suomen murrealueilla tunnettu (esimerkiksi läntinen denominaalinen verbinjohdin *-Oita: asioita : asioitsen, hoiperoita : hoiperoitsen*, itäiset nomininjohtimet *-intimA: emintimä, isintimä* ja *-jAs: kyläjäs, saunajas*).

1800-luvulla paradigmojen täydentäminen keinotekoisilla muodoilla oli tavallista. Esimerkiksi harvinaisesta modus eventivuksesta Lönnrot esitti väitöskirjassaan *Om det Nord-Tschudiska Språket* (1853) täydellisen paradigman, ja onkin ilmeistä, että Lönnrot on täydentänyt taivutusparadigmaa olemattomilla muodoilla (esim. Anttila 1935: 112–113). Myös imperatiiville ja optatiiville luotiin täydelliset, jopa yksikön 1. persoonankin sisältävät muotosarjat sekä aktiiviin että passiiviin — näin esimerkiksi Collanin ja Eurénin kieliopeissa (H. Leskinen 1970: 36). 1800-luvun grammatikot pyrkivät tällä tavoin luomaan täydellisen, selkeän ja kauniin systeemin (ks. esim. Herlin 2002), mutta yritys oli mahdoton: kieliopin osalta kielenohjailu on vaikeaa, koska kielen muotorakenne on sidonnainen systeemi, johon normittajien on vaikeampi vaikuttaa kuin muihin kielen tasoihin (ks. myös Nurmi 1999: 208). Jollain tasolla 1800-luvun ihanteet kuitenkin ovat kielioppiinkin väistämättä vaikuttaneet: esimerkiksi nykysuomen taipuvaan kieltosanaan on tuon ajan kielenohjailulla ollut ratkaiseva merkitys (ks. Laitinen 2004).

Lönnrotin suhtautuminen johto-oppiin näyttää käsiteltyjen aineistojen valossa kuitenkin hyvin pragmaattiselta. Hän kokosi eri tavoin päättyvistä sanoista käänteissanakirjan tyyppiset laajat ryhmitellyt esimerkkiaineistot ja pystyi näin osoittamaan runsaat sata eri johdostyyppiä. Kuten sanakirjassa, myös Suomen kielen johto-opin aineksissa esiintyy kuitenkin johdoksia, jotka eivät todennäköisesti ole esiintyneet aidossa kielenkäytössä (esim. *hengästin; hiiste, hode ja kaah*). Ne voivat olla Lönnrotin murteissa tapaamia muotoja mutta todennäköisemmin vakiintuneiden lekseemien mallin mukaan muodostettuja uusia sanoja, joita Lönnrot on pitänyt mahdollisina, kieliopin mukaisina suomen kielen sanoina. Kytömäen (1992: 171–172) mukaan läpinäkyvien johdosten runsaus Lönnrotin sanakirjassa kertoo Lönnrotin viehtymyksestä rakenteen kuvaamiseen: kun hän ei tehnyt kielioppia, hän tuli ottaneeksi sanakirjaansa sellaistaakin ainesta, joka kuvaa kielen rakennemahdollisuuksia, ei todellista sanastoa.

Aineistokokoelman myötä Lönnrotin suhtautuminen johto-oppiin muodostui diakroniseksi, mikä ei ollut tavallinen johto-opin lähestymistapa tuona aikana. Tyypeittäin ryhmitellyn sanakokoelman tuloksena tällainen lähestymistapa on melkein odotuksenmukainen, kun ryhmiin kuuluu sekä läpinäkyviä että opaakkeja muotoja. Lönnrot pyrki aineistonsa avulla löytämään sääntöjä, joiden avulla johtamista voitaisiin kuvata — ja hyödyntää synkronisesti. Todellinen sukukielten vertailuun perustuva tutkimus olisi kuitenkin edellyttänyt laajempia tietoja suomalais-ugrilaisista kielistä, vastineiden arviointi taas äännehistoriallista metodia, jota fennougristit eivät vielä tuohon aikaan hallinneet. Historiallis-vertailevan kielentutkimuksen uranuurtaja Rasmus Rask oli tosin vierailut Turussa jo vuonna 1818 ja innostanut suomalaisia tutkimaan kieltänsä historiaa (esim. Häkkinen 1985: 53). Siinä mielessä Lönnrot ja hänen suomalaiset kollegansa olivat teoreettisesti ja metodisesti auttamatta aikaansa jäljessä. Europaeus oli tosin selvillä myös kielitieteen uudemmissa virtauksista ja käytti jopa termiä *äännelaki*, mutta hänkään ei päässyt käsiinsä varsinaiseen äännehistorialliseen tutkimukseen. Tämän toi Suomeen nuorgram-

maattisessa muodossa vasta E. N. Setälä 1800-luvun lopulla. (Ks. esim. Korhonen 1986: 42, 48, 89, 107–108.)

Lönnrot ajatteli, että johtaminen on kieliopillinen ja säännönmukainen ilmiö ja että se on äidinkieliselle puhujalle automaattista. Johtamalla tuotetut sanat näyttävät olevan hänelle siis tavallista sananmuodostusta (vrt. saksan *Wortbildung*), eivät erityistä sanojen sepitystä (*Wortschöpfung*). Käsikirjoituksissaan hän ei erota johdinten produktiivisuutta ja epäproduktiivisuutta vaan näyttää ajattelevan, että kaikkien historiassa käytettyjen johdostyyppien mallin mukaan voi edelleen muodostaa uusia sanoja. Sanakirjan merkintätavoissa näkyy sama: läpinäkyvät johdokset on usein nimetty latinankielisin nimityksin (esim. *pohjallinen* a. adess., *pohjukka* s. dim., *pohjus* s. spec., *pohjaton* a. car.), olipa kyse sitten aidosti produktiivisista johtimista tai vanhojen johdosten mallin, niin sanotun muotin, mukaan muodostetuista uudismuodosteista. Vaikka Lönnrot pyrki ilmaisemaan suomeksi sellaisiakin asioita, joita ei ennen ollut ilmaistu, hän uskoi tekevänsä sen kielen tarjoamin keinoin. Sanakirjassa mainitut potentiaaliset mutta tuskin käytössä tavattavat johdokset kertovat Lönnrotin suhtautumisesta johtamisen asemaan kieliopissa; myös johtotaulukot viittaavat käsitykseen johtamisen sääntöperäisyydestä.

Kirjoitelmissaan Lönnrot siis osoittaa tietoisuutensa johtamisen kieliopillisuudesta, mutta hänen esimerkinsä eivät aina ole säännönmukaisia ja läpinäkyviä — nykykäsitteiden mukaan kaikki eivät edes ole johdoksia. Lönnrotin aineistokokoelmassa johdoksina pidetään sekä vanhoja, hämärtyneitä johdoksia että selviä ei-johdoksia ja lainoja (vrt. Iso suomen kielioppi s. 174). Kun ryhmittely on tehty tyypeittäin, aika karkeasti sananloppujen mukaan, ryhmiin kuuluu niin sanotun johdosmaisuuuden jatkumolla eri kohtiin sijoituvia sanoja. Lönnrot siis oikeastaan kokosi tiettyyn muottiin sopivia sanoja, piti niitä johdoksina tai ainakin toimivina sananmuodostusmalleina ja osoitti myöhemmin sanakirjatyön avuksi tekemissään johtotaulukoissa erilaisia tapoja johtaa suomen kielen sanoja. Lönnrotin johdoskäsitteet on poikkeuksellisen laaja: esimerkiksi *a:*han tai *ä:*hän päättyivistä nomineista hän mieltää sanan ensimmäisen vokaalin jälkeen tulevan osan kokonaan johtimeksi (esim. *-ha*, *-ja*, *-ka*, *-lha*, *-rha*, *-lka*, *-rsma*, *-rtta*; Lna 103 II: 10–13). Hän näyttää pitävän myös taivutusmuotoisia adverbjeja omina johdostyypeinään.

Esimerkiksi kasvitieteeseen muodostamassaan sanastossa Lönnrot esittää muitta mutkitta seuraavanlaisia johdoksia, joiden läpinäkyvyys ja kieliopillisuus ovat kyseenalaisia: *itime* (← *itää*), *kuutava* (← *kuu*), *naamattava* (← *naama*), *nestime* (← *neste*), *sätehtivä* (← *säteillä*), *yevä* (← *ydin*)¹⁶. Kytömäen (1991b: 112) mukaan sanakirjan verbijohdoksissa »laboratorion leima» näkyy erityisesti substantiivikantaisissa verbijohdoksissa, kun taas verbikantaiset verbijohdokset ovat hänen mukaansa »lähempänä taivutusta kuin käsitteenmuodostusta». Lönnrotin johtaminen näyttää siis usein olevan niin sanottua leksikaalista johtamista, vaikka hän uskoikin johtamisen kieliopillisuuteen ja esittämiensä johdostyyppien produktiivisuuteen. Tämä on väistämätöntä, koska malli johtamiseen tuli usein vanhoista, läpinäkymättömistä johdoksista. Koska hänen johtamansa uudet sanat on muodostettu siten, että lähtökohtana ja mallina ovat olleet myös leksikaalistuneet, vanhat johdokset, joissa kannan ja johtimen suhteet eivät välttämättä ole olleet

¹⁶ Esimerkit ovat tekeillä olevaa väitöskirjaani varten kokoamastani tietokannasta, joka sisältää Lönnrotin Flora Fennicasta (1860) poimimani oppisanaston lisäksi kaikista muistakin Lönnrotin teoksista ja käsikirjoituksista löytämäni kasvitieteelliset oppisanat.

läpinäkyviä, ne eivät läheskään aina ole voineet kuulua kielenkäyttäjien potentiaaliseen leksikkoon. Johdokset ovat aika vapaasti muotoiltuja, usein intuitiivisesti ja analogisesti, eivätkä morfologiset kytkennät ole tarkkoja ja säännönmukaisia, saatikka kannat aitoja leksemejä¹⁷. Johtoprosessit ovat toisinaan paremminkin kreatiivisia (vrt. Bauer 2001, edellä) kuin aidon produktiivisia.

Leksikaalisen ja syntaktisen sanamuodostuksen ero on kuitenkin vain prototyypisten esimerkkien yhteydessä selvästi nähtävissä. Usein liikutaan jossain ilmiöiden välimaastossa, eikä lopulta useinkaan voi väittää johtamista puhtaan syntaktiseksi tai puhtaan leksikaaliseksi. Oppisanojen tietoinen luominen mielletään usein leksikaaliseksi sanamuodostukseksi, mutta oppisanoissa on paljon kieliopillisesti muodostettuja johdoksia ja yhdyssanoja (esimerkiksi kasvitieteessä lehti, joka sepii eli 'kietoutuu ympäri', on *sepivä*; lehti, joka lähtee haarasta, on *haaralehti*). Syntaktisena johtamisena taas pidetään tapauksia, joissa johdokset muodostetaan automaattisesti kielenkäyttötilanteissa. Kuitenkin syntaktisessakin johtamisessa on usein kyse kielellisestä luovuudesta, koska tietyn johtomuodon valinta on harvoin itsestään selvää ja näin sanamuodostusprosessit ovat oikeastaan vain näennäisesti automaattisia. Sitten, kun jokin johdos on tilanneyhteyksissä tarpeeksi usein nimennyt jotain käsitettä, se vakiintuu eli leksikaalistuu niin, että on myöhemmin ainut vaihtoehto tätä käsitettä nimeämään. Samoin, kun jotain johdostyyppiä on tarpeeksi usein käytetty tietynlaisten käsitteiden nimeämiseen, se vakiintuu niin, että alkaa olla ainoa vaihtoehto tietyissä tilanteissa (esimerkiksi *minen-* ja *Us : Ute-*johdosten vakiintunut käyttö *teon-* ja ominaisuudenniminä; *in : ime-* sekä *ja-*nominijohdosten eriytynyt käyttö).

Lönnrot kuitenkin käsitti johdosten semantiikan aika vapaaksi ja ajatteli, että kielenkäyttäjät ymmärtävät uudet johdokset kantasanojen ja kontekstin kautta. Esimerkiksi kerrottuaan *iO-*johdosten merkityksistä ensin yksityiskohtaisemmin hän tiivistää lopuksi (Lna 103 II: 7, suom. K. P.): »Näiden päätteiden pääasialliset ominaisuudet tapaavat olla, että ne yhdessä tai toisessa suhteessa yksilöllistävät kohteen sen kantasanan merkityksestä. Siksi sitä voisi käyttää hyväksi sanamuodostuksessa: *ääntiö, valtio, piiriö, kolmio, tähtiö, kahtio, rantio, haario.*» Lönnrot luotti suomalaisten kielitajuun; esimerkiksi Flora Fennican (1860: VIII) alkulauseessa Lönnrot sanoo uusista johdoksista: »Johtosanat – – kyllä lienevät jo varsisanansa selityksestä ymmärrettävät.»

Puutteinen ja virheineenkin Lönnrotin kirjoitelmat johto-opista eroavat edukseen aikaisemmista. Vaikka Collanin kielioppi tunnetaan Lönnrotin käsitysten esittäjänä, siinäkin johto-oppia ei ole käsitelty yhtä yksityiskohtaisesti kuin Lönnrotin aineistokokoelmassa, johtotaulukoissa ja kirjoituksessa nominijohdoksista. Lönnrotin aineisto on laaja, ja nominijohdoksia käsitellessään hän paneutuu useasta johtimesta selvittämään mahdollisia kantavartalotyyppisiä ja valmiiden johdosten merkityksiä. Hän mainitsee myös, että johtimen liittäminen kantavartaloon voi aiheuttaa astevaihtelun tai vartalovokaalin muutoksia. Lisäksi hän selvittää useiden johdinten yhteydessä niiden esiintymisen lapin ja viron kielessä. Vaikka Lönnrot keräsi laajat sana-aineistot, mikä oli uutta tuona aikana, hänen käsitystensä johtamisesta sävytti ajan hengen mukainen pyrkimys säännönmukaisuuteen.

¹⁷ Kieliopillista johtamista tutkineen Kosken (1978: 105–106) mukaan syntaktiseen derivaatioon kuuluvat seuraavat ominaisuudet: 1) johtamisen ehdot ovat määriteltävissä, 2) johtimen semanttinen tai syntaktinen funktio on aina sama, 3) johdoksen merkitys on vain kannan merkityksen ja johtimen merkityksen summa, 4) morfofonologinen kytkentä on säännönmukainen ja 5) kantana on lekseemi.

Esimerkiksi hänen ratkaisunsa sanakirja-aineiston käsittelyssä voidaan lopulta nähdä pyrkimyksenä ohjailta ja normittaa kieltä (ks. Herlin ja Seppänen 2003: 200–201).

Lönnrot näyttää käsittäneen kaiken johtamisen, myös vanhojen leksikaalistuneiden johdosmallien mukailun, säännölliseksi ilmiöksi, joka tuottaa kielen järjestelmään kuuluvia merkityksiä. Näin tuotettuja sanoja ei hänen mukaansa pidä nimittää uudissanoiksi. Käytännössä kuitenkin Lönnrotin, kuten monien muidenkin 1800-luvun sanaseppien, läpinäkyvätkin johdokset ymmärretään nykyisin nimenomaan leksikaalisen sananmuodostuksen tuotteiksi, joiden merkitys on normitettu. Tämä johtuu siitä, etteivät tietoisessa sanastonkehittämissä käytetyt niin sanotut muotijohdokset (1800-luvulla esim. *-e* ja *-iO*; nykyisin esim. *-in* ja *-ke*) välttämättä koskaan tule aidon produktiivisiksi siten, että tavallinen kielenkäyttäjä ilman erityistä sanastollista luovuutta käyttäisi niitä puhunnassaan automaattisesti sisäisen kielioppinsa perusteella.

LÄHTEET

- AHLQVIST, AUGUST 1877: *Suomen kielen rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia. I. Nominien Synty ja Taivutus*. Suomalainen Runo-oppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ANTTILA, AARNE 1931: *Elias Lönnrot — elämä ja toiminta I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 190. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1935: *Elias Lönnrot — elämä ja toiminta II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 190. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ARONOFF, MARK 1979: *Word formation in generative grammar*. Cambridge: MIT Press.
- BAUER, LAURIE 1983: *English word-formation*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2001: *Morphological productivity*. Cambridge studies in linguistics 95. Cambridge: Cambridge University Press.
- VON BECKER, REINHOLD 1824: *Finsk grammatik*. Åbo: Bibel-sällskapet tryckeri.
- BYBEE, JOAN L. 1985: *Morphology: A Study of the relation between meaning and form*. Typological studies in language 9. Amsterdam: John Benjamins.
- CHOMSKY, NOAM 1965: *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge: MIT Press.
- COLLAN, FABIAN 1847: *Finsk Språklära*. Helsingfors: J. C. Frenckell.
- VON DONNER, OTTO 1874–1888: *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen. Vertaileva Sanakirja Suomalais-Ugrilaisten kielten alalta*. Helsingfors: G. W. Frenckell, F. A. Brokhaus.
- DRESSLER, WOLFGANG U. 1987: Introduction. – Wolfgang U. Dressler (toim.), *Leitmotifs in natural morphology* s. 1–22. Studies in language companion series 10. Amsterdam: John Benjamins.
- EURÉN G. E. 1846: *Grunddragen till finsk formlära*. Åbo.
- 1849: *Finsk språklära*. Åbo.
- EUROPAEUS, DAVID EMANUEL DANIEL 1847: Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä. – *Suometar* 1847, nro 20. Ilmestynyt kokonaisuudessaan numeroissa 16 ja 18–20.
- 1848: *Finsk Språklära af Fab. Collans*. – *Suometar* 1848, ilmestyi numeroissa 9–11, 13 ja 18.

▷

- 1852–1853: *Svenskt-Finskt Handlexicon. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 16. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FLEISCHER, WOLFGANG 1975 [1969]: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 4., tarkistettu painos. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- FLEISCHER, WOLFGANG – BARZ, IRMHILD 1992: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- GENETZ, ARVID 1881: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runousoppi: oppikouluja varten*. Helsinki: K. E. Holm.
- GUILBERT, LOUIS 1975: *La créativité lexicale*. Paris: Larousse.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1994: *Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen kämmen und pähkinä und ihre Geschichte*. Studia Fennia Linguistica 5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1979 [1941, 1946]: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HELENIUS, CARL 1838: *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Finsk och svensk samt svensk och finsk Ord-Bok*. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- HERLIN, ILONA 2002: Kauneus kielessä ja kielentutkimuksessa. – Ilona Herlin, Jyrki Kallio-koski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERLIN, ILONA – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2003: Partikkeli fennistiikassa: näkökulma tradition muotoutumiseen. – *Virittäjä* 107 s. 185–206.
- HÄKKINEN, KAISA 1981: Johtaminen ja leksikaalistuminen — lingvistin vai tavallisen kielenkäyttäjän ongelmia? – *Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä* 3.–4.9.1981 s. 29–33. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 7. Turku: Turun yliopisto.
- 1983: *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta: suomalais-ugri-laisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku: Turun yliopisto.
- 1985: *Suomen kielen sanaston historiallista taustaa*. Fennistica 7. Turku: Åbo Akademi.
- 1990: *Mistä sanat tulevat? Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- HÄMÄLÄINEN, K. 1883: *Suomenkielen Muoto-oppi*. Helsinki.
- IKOLA, NIILU 1929: Antero Warelilus ja Lönnrotin sanakirjatyo. – *Virittäjä* 33 s. 7–23.
- Iso suomen kielioppi = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Universitas 4. Helsinki: WSOY.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1982: *Derivaatiokielioppia I: verbijohdokset*. – *Sananjalka* 24 s. 43–63.

- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Helsinki: opetusministeriö ja Painatuskeskus 1994.
- KOIVISTO, VESA 1995: *Itämerensuomen refleksiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 622. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVUMÄKI, HELI 1990: *Sananmuodostus suomen vanhoissa kieliopeissa I–II. Kooste. Opetuksen ja tutkimuksen apuneuvoja 1*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turku: Turun yliopisto.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-ugrian language studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- KOSKI, MAUNO 1978: Suomen sananjohdon perustyyppit. – *Papers from the Conference on General Linguistics, Seili 24.–25.8.1978* s. 103–117. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- 1981: Mitä leksikaalistuminen on? – *Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä 3.–4.9.1981* s. 5–28. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 7. Turku: Turun yliopisto.
- 1982: *Suomen johto-opin morfologiaa*. Fennistica 4. Turku: Åbo Akademi.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1977: *Suomen verbijohdosten generointia*. Lisensiaatintyö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1991a: *Mikä on johdosten paikka?* Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen pienöitä. Sykli 58. Turku: Turun yliopisto.
- 1991b: Lönnrotin sanakirja verbiderivaation kuvaajana. – Jussi Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 99–113. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 1992: *Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 40. Turku: Turun yliopisto.
- LAAKSO, JOHANNA 1990: *Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 204. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2000: Development tendencies in Finnic derivation systems. – *Grammaticalisation aréale et sémantique cognitive: les langues fenniques et sames* s. 105–117. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- 2004: Johdon ja taivutuksen diakronisista suhteista. Esitelmä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen kevätseminariumissa 28.5.2004 professori Tapani Lehtisen juhlapäivän kunniaksi.
- LAITINEN, LEA 2004: Kieltosana ja kielettä. Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat. – Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 177–222. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, TAPANI 1974: Johto-opin periaatteita. Arvostelu E. A. Zemskajan teoksesta *Russkij jazyk. Slovoobrazovanije*. – *Virittäjä* 78 s. 302–308.
- 1976: Synkronisia ja diakronisia näkökohtia johto-opillisesta produktiivisuudesta. – *Kielitieteellisiä lehtiä Kotikielen Seuran sadannen toimintavuoden täytyttyessä* s. 88–97. Suomi 120:4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1979: *Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia*. Suomen avajaa, karkaa-
 ▷

- jaa -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 169. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1983: Suomen konditionaalien morfologisesta ja semanttisesta motivaatiosta. – *Virittäjä* 87 s. 482–507.
- 1984: *Itämerensuomen passiivin alkuperästä*. Suomi 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: Korrelaatio sananmuodostustekijänä. Suomen *aise-*, *äise-*loppuisten verbien derivaatio- ja merkityshistoriaa. – *Virittäjä* 97 s. 171–186.
- LEHTISALO, TOIVO 1936: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 72. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I. Suomi*. Suomi 115:2. Helsinki.
- LESKINEN, JUHA 1996: Huijasiko Lönnrot kieliopintekijöitä? – Minna-Riitta Luukka, Aila Mielikäinen & Paula Kalaja (toim.), *Kielten kuulossa. Kielitieteen päivät Jyväskylässä 5. ja 6.5.1995* s. 79–85. Jyväskylä: Korkeakoulujen kielikeskus.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1988: Mallien osuudesta sanojen johtamisessa. – *Virittäjä* 92 s. 230–237.
- LÖNNROT, ELIAS 1834: Diminutiver i Finskan. – *Helsingfors Morgonblad* 1834: 45.
- 1841: Om finska ordspråk och gåtor. – *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen*. Kirjoitus jatko-osineen on ilmestynyt Suomi-sarjan 4. vihkossa (s. 3–10) ja 5. vihkossa (s. 3–28). Helsingfors: J. Simelii Enka.
- 1841–1842: Bidrag till Finska Språkets Grammatik. – *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen*. Kirjoitus jatko-osineen on ilmestynyt Suomi-sarjan 4. ja 5. vihkossa 1841 (s. 11–39, 29–47) ja 4. vihkossa 1842 (s. 36–44). Helsingfors: J. Simelii Enka.
- 1860: *Flora Fennica – Suomen kasvisto. Koelma*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 24. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1930 [1867]: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Osa I. Toinen, manul-menettel-mällä jäljennetty painos. Helsinki: WSOY.
- Lönnrotiana-kokoelma. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto.
- Lna 97: *Grammaticalia Fennica eli Suomen Kielosote*. 107 sivua.
- Lna 98: *Grammatikaliska anteckningar*. 100 sivua.
- Lna 102: *Suomen kielen johto-opin aineksia*. 136 sivua.
- Lna 103: *Suomen kielen johto-oppia*. 26 sivua + 5 johtotaulukkoa.
- Lna 103 II: *Suomen kielen johto-oppia*. 18 sivua.
- Lna 104: *Suomen kielen lauseoppia*. 38 sivua.
- Lna 106: *Kaksi suomen kielen johtopäätetäulukkoa sekä lapin paradigmatäulukko*.
- Lna 126: *Om onomatopoeitica i Finska Språket*. 4 sivua.
- MAJAMAA, RAIJA (toim.) 1990: *Elias Lönnrot. Valitut teokset 1*. Kirjeet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 510. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- (toim.) 1991: *Elias Lönnrot. Valitut teokset 3*. Kirjoitelmia ja lausumia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 551. Pieksämäki.
- NIEMI, A. R. 1905: D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia. – *Suomi* IV:4.
- NURMI, JARKKO J. 1999: »Modus eventivus» — murteidemme rareiteetista kirjasuomen kurioositeetiksi. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti*

- Rytkösen juhlaKirja* s. 198–211. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- PANAGL, OSWALD 1987: Productivity and diachronic change in morphology. – Wolfgang U. Dressler (toim.), *Leitmotifs in natural morphology* s. 127–151. *Studies in language companion* 10. Amsterdam: John Benjamins.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kieliooppi*. Helsinki: WSOY.
- PITKÄNEN, KAARINA 2004: Lainaamalla uudissanoja — käännöslainat kasvitieteen terminologiassa. – *Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-symposiumi XXIV. 7.–8.2.2004* s. 252–261. Vaasan yliopiston käännösteorian, ammattikielten ja monikielisuuden tutkijaryhmän julkaisuja 31. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- RENVALL, KUSTAA (GUSTAVUS) 1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica I–II*. Aboae, typis Frenckellianis.
- 1841: *Finsk språklära enligt den rena Vest-Finska, i bokspråk vanliga dialecten*. Förra delen: Finska språkets formlära. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- RINTALA, PÄIVI 1978: Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista nykysuomesa. – *Rakenteita. JuhlaKirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi* s. 151–164. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku: Turun yliopisto.
- RUONG, ISRAEL 1943: *Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grunlage des Pitelappischen*. Uppsala Universitets Årskrift 1943: 10. Uppsala: Uppsala Universitet.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. – *Virittäjä* 82 s. 321–344.
- 1979: Segmentaation ongelmasta suomen kielen johto-opissa. – *Virittäjä* 83 s. 167–177.
- 1986: Sananmuodostus ja konteksti. – *Virittäjä* 90 s. 155–163.
- 1988: *Suomen kielen u-johtimiset verbit*. Suomi 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sananjalka* = Suomen Kielen Seuran aikakauskirja. Turku.
- SCHIPPAN, THEA 1992: *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- SETÄLÄ, E. N. 1898: *Suomen kieliooppi. Äänne- ja sanaoppi. Oppikoulua ja omin päin opiskelua varten*. Helsinki: Otava.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja. Osa 4*. Toimittaneet Erkki Itkonen & Aulis J. Joki. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 12, 4. Tutkimuslaitos »Suomen suvun» julkaisuja 3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1969.
- STARK, RITVA 1968: G. E. Eurénin kieliopeista. – *Hämeenmaa XIII. Omistetaan Gustaf Erik Eurénin muistolle* s. 73–150. Hämeen Heimoliiton julkaisuja 23. Hämeenlinna: Hämeen Heimoliitto.
- VAITTINEN, TANJA 2003: Daniel Europaeus ja suomen kielen johto-oppi. – Tommi Kurki, Päivi Laine & Arja Lampinen (toim.), *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä* s. 174–199. Turku: Turun yliopisto.
- VIHONEN, SAKARI 1999: Suomen johto-opin synty. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlaKirja* s. 230–238. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ZEMSKAJA, E. A. 1973: *Sovremennyj russkij jazyk. Slovoobrazovanije*. Moskova: Prosveštšenie.

ELIAS LÖNNROT'S VIEWS ON WORD FORMATION BY DERIVATION

The article examines the views of nineteenth-century folklorist and linguist Elias Lönnrot on the use of derivation in Finnish word formation. It makes particular reference to two of his unpublished manuscripts from the 1850s. The writer also discusses at a more general level the development of ideas on derivation in Finnish language research.

Early Finnish grammars include descriptions of word formation and thus also derivation. This is presented from a synchronic perspective and concentrates on transparent derivatives. By contrast, the derivation material collected and presented by Lönnrot also includes many lexicalised opaque derivatives. This indicates Lönnrot's approach to derivation and explains why he formed neologisms even from derivational affixes that were not productive at the time.

Lönnrot believed that derivation is a grammatical and regular phenomenon and one that comes automatically to native speakers. He did not distinguish between productive and non-productive derivational affixes but instead appears to have considered that new words could continue to be formed using any of the existing derivative models. Lönnrot believed that language users are capable of understanding the meaning of such derivatives on the basis of the word's root and context.

Lönnrot wished to incorporate into the grammar and vocabulary of Finnish many of the word forms, even rare ones, that he had come across in Finnish dialects and related languages. It should be remembered that the boundaries between the dialects and standard Finnish and between Finnish and closely related languages were at that time still quite blurred for language users, and that standard Finnish was just emerging. As a philologist who had a decisive influence on the formation of standard Finnish, the views of Elias Lönnrot concerning derivation and its place within Finnish grammar are of particular interest. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Suomen kielen laitos

PL 4

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *kaarina.pitkanen@helsinki.fi*